

REPERE PRIVIND FOLOSUL SLUJIRII DUHOVNICEȘTI ȘI MĂRTURISIREA CREDINȚEI CREȘTINE ORTODOXE, ÎN SECOLUL AL XX-LEA. STUDIU DEDICAT CENTENARULUI PATRIARHIEI ROMÂNE (1925-2025)

- POINTS OF INTEREST ON THE USE OF CLERGY AND THE
CONFESSION OF THE ORTHODOX CHRISTIAN FAITH IN THE 20TH
CENTURY. STUDY DEDICATED TO THE CENTENARY OF THE
ROMANIAN PATRIARCHY (1925-2025)-

Prof. univ. dr. Ion Marian CROITORU,

Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației,

Universitatea „Valahia”, Târgoviște &

Școala Doctorală de Teologie, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia,
ROMANIA

E-mail: ioncroitoru@yahoo.fr, im.croitoru@yahoo.gr

ABSTRACT

In the present paper, the spiritual dimension of priestly ministry within Romanian Orthodoxy is examined and brought to the fore from a historical and ecclesiastical perspective, as well as the confession of faith in God, taking as a point of reference the context of the socio-political challenges of the past century. In a century marked by two World Wars, the establishment of the communist regime, persecutions, ideologies opposed to the religious fact, and multiple restrictions on holy spiritual life, the ministry of the Spiritual Father constituted a landmark of light and stability, contributing to the preservation of Orthodox Christian identity and to the transmission of the values of the Gospel of the Savior Jesus Christ. At the same time, the year 2025, proclaimed as the Honorary Year of the Centenary of the Romanian Patriarchate and the Commemorative Year of the Romanian Orthodox Spiritual Fathers and Confessors of the 20th Century, represents a providential occasion for the remembrance of exemplary ecclesial figures, as well as for the presentation of a spiritual method of confession of sins specific to Father Arsenie Papacioc, rightly called the Saint of the Black Sea or of Dobrogea. By combining the historical perspective with reflection on the role of the Spiritual Father in the life of the faithful, the study aims to offer a patristic orientation for future Spiritual Fathers, keeping alive the example of those who illumined the Church, in the past century. In this sense, the study is situated within the context of the celebration of the Centenary of the Romanian Patriarchate, constituting a contribution to the consolidation of the spiritual and cultural memory of Romanian Orthodoxy.

Keywords: Honorary Year, Commemorative Year, the Centenary of the Romanian Patriarchate, Spiritual Father, confessor, Orthodoxy, the Orthodox Church, Father Arsenie Papacioc;

INTRODUCERE

După o tradiție deja consacrată în viața Patriarhiei Române, fiecare an calendaristic sau civil este dedicat, de obicei, unei duble teme de dezbateri și analize misionar-pastorale și duhovnicești, una având un caracter omagial, abordându-se teme duhovnicești și istorice majore, iar cealaltă un caracter comemorativ, cu referință la istoria și viața Bisericii Ortodoxe Române¹, ambele fiind menite să reflecte activitatea Bisericii Ortodoxe în rândurile credincioșilor ei, prin purtarea de grijă a ierarhilor Sfântului Sinod și conlucrarea venită atât din partea clericilor, cât și din cea a mirenilor, precum și a monahilor și monahiilor. Astfel, miercuri, 1 ianuarie 2025, după *Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie* și *Slujba de Te Deum*, oficiate într-un sobor arhieresc, prezidat de către Preafericitul Părinte Daniel, în Catedrala Patriarhală din București, Episcopul vicar patriarhal Varlaam Ploieșteanul, Secretarul Sfântului Sinod, a dat citire actului sinodal, prin care a fost aprobată „proclamarea anului 2025 în Patriarhia Română ca *Anul omagial al Centenarului Patriarhiei Române* și *Anul comemorativ al duhovnicilor și mărturisitorilor ortodocși români din secolul al XX-lea*”.

Propunerea Cancelariei Sfântului Sinod pentru cele două teme din anul în 2025² este argumentată, pe de o parte, prin faptul că, în respectivul an, Biserica Ortodoxă Română urma să aniverseze 140 de ani de la recunoașterea autocefaliei (25 aprilie 1885) și 100 de ani de la ridicarea ei la rangul de Patriarhie (4 februarie 1925). Pe de altă parte, încă din anul 2021, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a stabilit (prin hotărârea nr. 78/2021) ca, în 2025, în cadrul manifestărilor celor două evenimente menționate, să aibă loc proclamarea solemnă a cinstirii ca Sfinți a „unor mărturisitori și mari duhovnici misionari români”, potrivit propunerilor formulate de către Sinoadele mitropolitane ale Patriarhiei Române. Șirul manifestărilor a urmat un program cadru liturgic, cultural și mediativ³ bine conturat și edificator, desfășurat în toate eparhiile aflate sub jurisdicția acestei Patriarhii.

Se cuvine, înainte de a trece la expunerea părților acestui studiu⁴, să fac câteva scurte precizări, menite a fi „chei de interpretare” pentru o bună percepere a celor ce vor fi prezentate. Toată slujbele Bisericii Ortodoxe, care este Biserica „cea una”, precum și întreaga ei tradiție ascetică se referă, îndeosebi, la trei stări duhovnicești, pe care se cuvine să le

* De precizat că o mică parte din acest studiu, cu titlul „2025-Anul comemorativ al duhovnicilor și mărturisitorilor ortodocși români din secolul al XX-lea”, a fost prezentată, ca referat, în cadrul Conferinței pastoral-misionare, organizată la inițiativa și cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Nifon, Arhiepiscopul și Mitropolitul Târgoviștei, și desfășurată la 6 noiembrie 2025, în Sala *Independența* din Târgoviște. Păstrându-se același titlu, referatul urmează să fie tipărit în *Almanahul bisericesc* al Arhiepiscopiei Târgoviștei, pe anul 2026.

** Faculty of Orthodox Theology and Educational Sciences, “Valahia” University of Târgoviște & Doctoral School of Theology, “1 December 1918” University of Alba Iulia, Romania.

¹ La inițiativa Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul României, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât, începând cu anul 2008, ca fiecare an calendaristic să fie dedicat acestei duble tematici, după cum s-a menționat mai sus, scopul fiind acela de întărire a credinței creștine ortodoxe și de promovare a valorilor Ortodoxiei, în vederea amplificării vieții spirituale, culturale și sociale a poporului român, în general, precum și a conștientizării, la nivel personal, a folosului obținerii mântuirii.

² Aprobate în ședința de lucru a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 29 februarie 2024, vezi *Actul de proclamare a Anului omagial și comemorativ 2025*, disponibil on-line la <https://basilica.ro/actul-de-proclamare-a-anului-omagial-si-comemorativ-2025> (accesat la 23.10.2025).

³ În primul semestru al anului 2025, a fost tratată tema *Anul omagial al Centenarului Patriarhiei Române*, pe când, în al doilea semestru din același an, a urmat prezentarea temei *Anul comemorativ al duhovnicilor și mărturisitorilor ortodocși români din secolul al XX-lea*.

⁴ Respectivul părți mi-au fost încredințate și au făcut parte din structura referatului prezentat la Conferința pastoral-misionară din 6 noiembrie 2025, menționată în prima notă cu asterisc din prezentul studiu.

dobândească orice creștin ortodox, adică la curățirea lui de păcate și patimi, la luminarea sau iluminarea minții sale de către harul Sfântului Duh și la îndumnezeirea ființei sale, trup și suflet⁵.

În Biserica Ortodoxă, fiecare creștin, în momentul primirii Sfintelor Taine ale Botezului, Mirungerii și Dumnezeieștii Împărtășaniei, devine trăitor al celor trei stări duhovnicești. Însă, de-a lungul vieții, datorită multor cauze (neglijența nașilor sau chiar a propriilor părinți după trup, primirea unei educații neadecvate și ostile faptului de a crede în Dumnezeu etc.), cei mai mulți dintre creștini, adesea, le pierd, dar Biserica ne pune la dispoziție multe mijloace și metode pentru a le redobândi. De aceea, în toată experiența duhovnicească, așa cum ne este lăsată ca reper în texte neptice și filocalice, orice creștin, dacă nu face actuale stările de curățire și de luminare, ajunge să fie bolnav sau pătimitor cu sufletul, câtă vreme „energia mintală nu lucrează corect în interiorul lui”⁶. Pe baza acestei realități de suferință și boală, Biserica s-a remarcat ca un „spital duhovnicesc”, iar Ortodoxia ca o „conduită terapeutică”, menită să-l ajute pe om să-și vindece personalitatea⁷, adică să aibă lucrătoare, așa cum se cuvine, rațiunea și cugetul, al căror sediu este în creierul său, pe de o parte, și mintea, avându-și sediu în inima lui, pe de altă parte, în măsura în care este sănătos sufletește și duhovnicește.

Acest lucru se realizează prin metoda isihastă, care cuprinde două axe principale, cumulative prin tot ceea ce înseamnă practica liturgică și trăirea ascetică în Biserică, adică practicarea rugăciunii minții sau a inimii, „Doamne, Iisus Hristoase, miluiește-mă”⁸, și însetarea permanentă după „medicamentul nemuririi”, care este Dumnezeiasca Împărtășanie. În felul acesta, Ortodoxia apare ca o știință medicală prin excelență, bazată pe experiment, adică pe experiența stărilor de curățire, luminare și îndumnezeire. Corelată la aceste stări, știința medicală numită Ortodoxia diferă de toate celelalte științe medicale, prin faptul că cel ce se vindecă, urmând „rețetele terapeutice” proprii Ortodoxiei, devine, la rândul său, terapeut, cu alte cuvinte, în mod duhovnicesc și tacit, el este perceput ca „medic” pentru cei nevindecați. Astfel, prin aplicarea conduitei terapeutice conforme Ortodoxiei, credinciosul devine „mijlocul pentru terapie” sau vindecarea „celorlalți” și, în consecință, se înțelege care este scopul social al Ortodoxiei și, implicit, al Bisericii celei una. Cu alte cuvinte, credinciosul trăiește în cadrul unei societăți și trebuie să acționeze în ea ca fiind sănătos, din punct de vedere sufleteș și duhovnicesc⁹. Însă, un rol major în vindecarea credinciosului îl are tocmai Părintele Duhovnic, ca medic sau doctor duhovnicesc, care „este dator” să se afle

⁵ Părintele Ioan Romanidis, *Teologia patristică*, traducere din limba greacă, note, completări bibliografice și postfață de Ion Marian Croitoru, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2012, p. 33.

⁶ Părintele Ioan Romanidis, *Teologia patristică*, p. 32.

⁷ Părintele Ioan Romanidis, *Teologia patristică*, p. 41.

⁸ Această rugăciune, cunoscută în tradiția isihastă, specifică Ortodoxiei, cu mai multe denumiri (rugăciunea lui Iisus, a minții, a inimii, a singurului gând, la toată vremea, neîncetată), poate să fie rostită nu doar sub această formă scurtă, de numai cinci cuvinte, ci și într-o formă mai extinsă, cu referire la ajutorul Maicii Domnului sau la cinstirea Sfinților unei zile, precum și cu pomenirea nu doar a propriei persoane, ci și a celor care se află în jurul nostru sau au trecut în viața de dincolo de mormânt. De pildă, putem spune, în interiorul nostru, „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, pentru rugăciunile Maicii Tale și ale Sfinților Tăi cinstiți astăzi, miluiește-mă pe mine păcătosul” sau „miluiește-i pe părinții mei, pe frații și surorile mele, pe colegii mei de muncă, pe șefii mei, pe Părintele meu Duhovnic, pe cei adormiți din neamul meu” și așa mai departe, repetând pentru fiecare în parte sau separat, de cât mai multe ori.

⁹ Părintele Ioan Romanidis, *Teologia patristică*, p. 42.

în stările de curățire și de luminare, astfel încât să poate să-i inițieze și pe cei din jurul său în aceste stări¹⁰.

În cele ce urmează, voi expune, cât se poate de rezumativ, doar câteva aspecte legate de primele două puncte ale tematicii generale, pe care a formulat-o Sfântul Sinod al Patriarhiei Române, și anume: 1) Rolul și lucrarea Părintelui Duhovnic în viața Bisericii; 2) Chipuri de preoți duhovnici de vocație și mărturisitori, în secolul al XX-lea¹¹.

1. Rolul și lucrarea Părintelui Duhovnic în viața Bisericii

Încă de la începuturile Bisericii văzute și pe măsură ce s-a conturat și viața monahală, a apărut importanța îndrumării venite din partea celor experimentați în viața sfânt-duhovnicească, formulându-se folosul paternității spirituale sau duhovnicești. Această paternitate va ajunge să fie exprimată în viața Bisericii, pe de o parte, ca „o funcție clar definită în cadrul instituțional al Bisericii”, adică cea a „preotului-duhovnic”, care primește din partea episcopului, prin hiotesire, dreptul de a mărturisi, astfel spus, de a-i primi pe credincioși la spovedanie sau mărturisire. Pe de alte parte, respectiva paternitate va fi trăită și prin prezența lângă o persoană harismatică, adică îmbunătățită din punct de vedere duhovnicesc, care poate să fie un simplu monah, care nu este preot, sau o simplă monahie, chiar și un simplu mirean sau mireancă, „fiindcă, în tradiția ortodoxă, există părinți duhovnicești și maici duhovnicești”, asimilați, cât privește limbajul specific românesc, cu apelativul de „Părinte” sau de „Maică”¹², astfel că un creștin sau o creștină, având viață îmbunătățită, poate avea „darul paternității” sau, după caz, pe cel al „maternității”¹³.

Prin urmare, de astfel de persoane se apropie credincioșii pentru sfaturi și îndrumare, dar lucrarea lor nu substituie lucrarea preotului duhovnic. Astfel, în viața Bisericii, se distinge, pe de o parte, lucrarea preotului duhovnic, care, din punct de vedere al slujirii, ține de „planul exterior, oficial și ierarhic, cu organizarea” Bisericii în eparhii, care au, la rândul lor, mănăstiri, schituri și parohii, încadrându-se, cu statornicie, în succesiunea apostolică, prin taina „punerii mâinilor”, și păstrând, cu ardoare, fidelitatea față de acuratețea credinței creștine ortodoxe. Pe de altă parte, se distinge, tot în viața Bisericii, și „planul interior, duhovnicesc și «harismatic»”, căruia îi aparțin, în principal, cei îmbunătățiți duhovnicește¹⁴, care, în paralel cu succesiunea apostolică a episcopilor, se încadrează în succesiunea Sfinților,

¹⁰ Părintele Ioan Romanidis, *Teologia patristică*, pp. 154-155, 167, 183-184.

¹¹ Tematica, intitulată „2025-Anul comemorativ al duhovnicilor și mărturisitorilor ortodocși români din secolul al XX-lea” și precedată de o introducere, a fost împărțită în șapte puncte, urmate de concluzii. Celelalte cinci puncte sunt: 3) Monahi și monahii cu viețuire filocalică și mărturisitori ai credinței, în secolul al XX-lea; 4) Paternitate și filiație în relația dintre duhovnic și ucenic pentru transmiterea unei moșteniri spirituale peste generații; 5) Pastorația specifică marilor duhovnici ai secolului al XX-lea între realități ecleziale și constrângeri sociale; 6) Contribuția marilor duhovnici de dinamizare a vieții creștine și de implementare a principiilor evanghelice în societatea românească; 7) Importanța recunoașterii și prețuirii chipurilor de sfințenie ale marilor duhovnici din Biserica Ortodoxă Română, vezi <https://basilica.ro/actul-de-proclamare-a-anului-omagial-si-comemorativ-2025> (accesat la 23.10.2025).

¹² În tradiția greacă, o asemenea persoană este apelată, după caz, „Γέρον” sau „Γερόντισσα”, ceea ce, în tradiția slavă, înseamnă „Stareț” sau „Stareță”, pe când în tradiția românească sunt folosiți termenii de „Părinte” și de „Maică”.

¹³ † Kallistos al Diokleii, „Paternitatea spirituală în Ortodoxie”, traducere în limba română de diac. Ioan I. Ioă jr., în Pr. Irénée Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, traducere din limba franceză de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, 2012, pp. 6-8; vezi și Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, p. 141.

¹⁴ † Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, p. 8.

însușindu-și modul lor patristic de viețuire și gândire¹⁵. Astfel, „cele două succesiuni sunt esențiale pentru adevărata funcționare a Trupului lui Hristos și numai prin acțiunea lor conjugată se realizează integral viața Bisericii pe pământ”¹⁶. Cu alte cuvinte, „avem nevoie de preoția tradițională”, adică de cea liturgică și instituțională, „din moment ce nici o altă Sfântă Taină a Bisericii nu poate exista fără aceasta”. În aceeași măsură, „avem nevoie și de darul distinct al Duhului Sfânt, prin care omul se face părtaș la preoția împărătească a lui Hristos”, adică la forma ei harismatică. „Fiecare persoană care a fost botezată în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh poate dobândi acest dar. Fără acest dar, preoția tradițională nu își poate îndeplini, cu adevărat, scopul. Niciuna dintre aceste două forme - tradițională și harismatică - nu poate fi exclusă din viața credinciosului creștin și, cu atât mai puțin, din viața părintelui duhovnicesc”¹⁷.

Cât privește, însă, rolul și lucrarea Duhovnicului în viața Bisericii, dacă ne referim la preotul slujitor, se constată că sunt deosebit de importante, mai ales, „în aceste timpuri, care nu suferă duhul smerit al lui Hristos”¹⁸. Părintele Duhovnic nu este doar un preot care ascultă mărturisiri sau spovedanii, ci un părinte spiritual care călăuzește credincioșii pe calea mântuirii, fiind un iconom, nu econom sau economist, adică un bun și darnic chivernisitor al „tainelor lui Dumnezeu (*I Cor.* 4: 1)”, precum și un împreună-lucrător cu Dumnezeu în ogorul Lui, care este propria Lui zidire (*I Cor.* 3: 9)¹⁹, făcându-se „pildă credincioșilor cu cuvântul, cu purtarea, cu dragostea, cu duhul, cu credința, cu curăția (*I Tim.* 4: 12)”. Lucrarea de Părinte Duhovnic își are temeiul în cuvintele Mântuitorului Iisus Hristos, Care, după slăvita Sa înviere, le-a dăruit Sfinților Apostoli puterea de a ierta păcatele, zicându-le: „luați Duh Sfânt, cărora le veți ierta păcatele, [li] se vor ierta lor, și cărora le veți ține, vor fi ținute (*Ioan* 20: 22-23)”. Această putere a fost transmisă, prin succesiune apostolică și păstrarea acurateței credinței în Domnul Iisus Hristos, episcopilor și, prin aceștia din urmă, preoților, făcând din Sfânta Taină a Spovedaniei un act real al lucrării Sfântului Duh în Biserica „cea una”. Astfel, Părintele Duhovnic este un mijlocitor între om și Dumnezeu, nu în sens juridic, ci în cel terapeutic, deoarece conlucrează cu credinciosul pentru vindecarea lui sufletească și duhovnicească²⁰. Pe baza acestei realități duhovnicești, Sfinții Părinți, din toate timpurile Bisericii, îl consideră pe Părintele Duhovnic a fi „părinte”, „medic”, „sfătuitor” sau „călăuzitor”, „judecător” și „mijlocitor” înaintea lui Dumnezeu²¹.

Pentru a îndeplini aceste lucrări sufletești și duhovnicești, Părintele Duhovnic nu se impune cu forța, ci îl ajută pe cel credincios, în procesul propriei vindecări, prin iubire,

¹⁵ Denumit în limba greacă prin sintagma τὸ πατερικὸν φρόνημα.

¹⁶ † Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, p. 8.

¹⁷ Arhim. Zaharia Zaharou de la Essex, „Taina împăcării”, în *Cuvinte în Duhul. Perspective pastorale despre Taina Spovedaniei*, ediție îngrijită de Vasileios Thermos și Stephen Muse, traducere din limba engleză de Valentin-Radu Trandafir, Editura Doxologia, Iași, 2021, p. 35.

¹⁸ Arhim. Zaharia Zaharou, *Taina împăcării*, p. 38.

¹⁹ Pr. Petre Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, Editura Librăriei Teologice, București, 1939, p. 25 (cartea a fost reeditată, cu unele omisiuni și corectări, vezi, de pildă, Preot Petre Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2017).

²⁰ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985, p. 119.

²¹ Vezi π. Βασίλειος Kodseie, *Ο Πνευματικός Πατέρας στα κείμενα της Φιλοκαλίας των Ιερών Νηπτικών (Ησυχαστική παράδοση και ποιμαντική ευθύνη σε σύνθεση)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 2008, pp. 155, 183, 263, 269, 278; Ρεβέκκα Γ. Παναγιωτίδου, *Εκκλησία και σωτηρία του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του αγίου Πορφυρίου του Κausοκαλυβίτου*, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2021, pp. 71-86.

discernământ și rugăciune²², care se cuvine să fie unele dintre principalele însușiri ale sale, dobândite, la rândul său, prin cultivarea permanentă a celor trei stadii ale vieții sfânt-duhovnicești, curățirea, luminarea și îndumnezeirea. Drept urmare, el trebuie să aibă: 1) darul rugăciunii inimii și, implicit, viață curată, pentru ca să poată transmite harul vindecător sau lucrarea vindecătoare a harului dumnezeiesc necreat; 2) discernământ duhovnicesc (διάκρισις), care este o harismă a Sfântului Duh și reprezintă știința de a-i oferi fiecăruia sfatul potrivit; 3) răbdare și smerenie, pentru a purta poverile celor care se spovedesc. De altfel, la Sfânta Taină a Spovedaniei, Părintele Duhovnic ascultă mărturisirea păcatelor, oferă sfat și, după caz, prescrie o epitimie sau un canon de pocăință, în funcție de măsura duhovnicească a fiecărui credincios, și acordă iertarea păcatelor, prin harul Sfântului Duh, nu prin puterea sa personală.

Cât privește percepția credinciosului asupra primirii canonului sau a epitimiei, un Părinte Duhovnic iscusit îl prezintă nu ca pe o pedeapsă, ci ca pe un tratament spiritual, menit să-l ajute pe credincios în a se vindeca sufletește și duhovnicește, refăcându-și, astfel, legătura cu Dumnezeu. Există, totuși, tendința unor preoți duhovnici de a folosi excesiv metode negative, „reprezentate îndeosebi prin anumite interdicții sau opriri”. Deși respectivele metode pot constitui elemente ale teraputicii duhovnicești sau ale pedagogiei spovedaniei, cu toate acestea, după Sfântul Ioan Gură de Aur, „pentru a vindeca, nu este destul să scoți săgeata din rană, ci trebuie să pui peste ea leac”²³. În consecință, mărginirea teraputicii din scaunul mărturisirii „numai la măsuri negative ar însemna”, conform Părintelui Petre Vintilescu, „că vindecăm rănila numai la suprafață sau că ne mărginim să tratăm simptomele, iar nu cauzele sau originea vitală, adică rădăcina păcatului. O adevărată viață spirituală nu se poate susține și dirija, atunci când negativul covârșește pozitivul în metode”²⁴. După experiența Părintelui Zaharia Zaharú, ucenic al Sfântului Sofronie de la Essex, „Părinții duhovnicești fac cu adevărat cinste slujirii lor numai atunci când se situează mai prejos decât fiecare persoană, care se apropie de ei; când, cu smerenie, fără pretenții, ei [îi] oferă persoanei posibilitatea de a primi cuvântul *Evangheliei*, contribuind, astfel, la restaurarea, chiar dacă doar a câtorva. Dacă, în timpul slujirii preotești, adaugă la fiecare cuvânt pe care îl rostesc și la fiecare faptă pe care o săvârșesc o fărâamă de iubire smerită, atunci, cu siguranță, bunul Dumnezeu va revărsa binecuvântări, astfel încât, mai întâi, ei înșiși și, apoi, credincioșii vor moșteni marele noian de har, care a izvorât din Crucea și Învierea Fiului Său iubit”²⁵.

În timpul exercițiului duhovnicesc de refacere a legăturii cu Dumnezeu, prin Sfânta Taină a Spovedaniei, relația credinciosului cu Părintele Duhovnic nu se limitează doar la spovedanie, ci devine o relație de ucenicie și filiație spirituală, asemănătoare celei dintre ucenici și Părinții pustiei. Credinciosul ajunge să se sfătuiască cu Părintele său Duhovnic nu doar când se află în diferite ispite și încercări, ci și referitor la decizii importante legate de familie, profesie, pentru că un Părinte Duhovnic, complet asumat și pe deplin trăitor al

²² Aceste trei însușiri le întâlnim și la cei ce urmează succesiunea Sfinților, în dreptul cărora, însă, ele lucrează ca harisme, atrăgând și multe alte lucrări. De pildă, un Părinte duhovnicesc se distinge prin discernământ și clarviziune, ceea ce îi conferă și „capacitatea de a folosi cuvinte cu putere”; prin iubirea dezinteresată față de ceilalți și de a-și face ale sale suferințele altora; prin „puterea de a transfigura mediul uman, material și nematerial” († Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, pp. 13-20).

²³ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Evanghelia după Matei*, X, 6, în *Patrologia Graeca* 57, col. 191; Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, p. 329.

²⁴ Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, p. 329.

²⁵ Arhim. Zaharia Zaharou, *Taina împăcării*, p. 36.

modului patristic de viețuire și de gândire, propriu Sfinților Bisericii, devine un martor al vocii lui Dumnezeu în viața respectivului credincios. În acest sens, Sfântul Paisie Aghioritul recomandă ca un Părinte Duhovnic să nu se erijeze într-un judecător al omului, ci să fie asemenea unui tată, care plânge pentru copilul său răătăcit, astfel încât „certarea să o facă cu dragoste”, trăind durerea celui căzut²⁶.

La nivelul unei obști monahale sau al unei comunități parohiale, Părintele Duhovnic consolidează unitatea Bisericii, prin împăcarea sufletelor și vindecarea dezbinărilor; formează conștiințe creștine vii, prin predică și îndrumare; susține viața liturgică, deoarece credinciosul, prin Sfânta Taină a Spovedaniei, alături de alte fapte de asceză și de participare la cultul Bisericii, se pregătește pentru primirea Dumnezeieștii Împărtășanii; întărește legătura dintre cler și popor, fiind chipul Părintelui iubitor, răbdător și rugător. Astfel, un bun Părinte Duhovnic îl imită pe Păstorul cel Bun, adică pe Mântuitorul nostru Iisus Hristos (Ioan 10: 11, 14), El fiind Cel ce revărsă, dimpreună cu Dumnezeu Tatăl și Sfântul Duh, prin lucrările preoților duhovnici, harul dumnezeiesc care vindecă, luminează și înnoiește sufletele credincioșilor. Așadar, un Părinte Duhovnic nu este doar un slujitor al Sfântului Altar, ci un Părinte și al obștii sau al comunității în care se află, adică un îndrumător al celor din jurul său pe calea spre sfințenie. Cu alte cuvinte, rolul și lucrarea Părintelui Duhovnic în Biserica Ortodoxă reprezintă inima vieții pastorale și duhovnicești, deoarece, prin îndrumarea credincioșilor pe calea mântuirii în Domnul Iisus Hristos, el exercită una dintre cele mai dificile funcții, denumită „arta artelor și știința științelor”, astfel că vechea definiție a filosofiei a devenit, în lumea creștină încă din primele secole, „cea a conducerii sufletelor (regimen animarum)”²⁷. Prin el, Domnul Iisus Hristos lucrează în lume, iertând, vindecând și luminând sufletele, căci Părintele Duhovnic, prin imitarea lucrărilor Mântuitorului în lume, este chemat să fie asemenea unui părinte prin iubire, a unui medic sau doctor prin vindecare, a unui învățător prin cuvânt și a unui mijlocitor prin rugăciune.

Dacă unui Părinte Duhovnic i se cere iubire și exemplu personal în experiența vieții sfânt-duhovnicești, având, așadar, chiar anumite datorii față de fiii și fiicele duhovnicești (îndrumarea lor duhovnicească; rugăciunea pentru ei; purtarea din poverile lor; manifestarea unei iubiri dezinteresate față de ei)²⁸, atunci și credinciosului îi revine necesitatea de a cultiva niște însușiri, precum ascultarea, smerenia și rugăciunea, alături de datorii specifice (căutarea unui Părinte Duhovnic și, după caz, chiar și a unui Părinte duhovnicesc, adică a unei persoane harismatice; credință și ascultare; iubire dezinteresată față de acești Părinți)²⁹, pentru a dobândi pace, luminare și creștere duhovnicească.

Cât privește ascultarea, se cuvine să se aibă în atenție, cel puțin, trei lucruri. Mai întâi, ascultarea pe care fiul duhovnicesc i-o datorează Părintelui Duhovnic sau unei persoane harismatice nu este impusă, ci oferită în mod liber și de bunăvoie. Acest lucru înseamnă, pe de o parte, o pricepere din partea Părintelui, a cărei autoritate vine din trăire și nu prin rangul pe care îl deține. Pe de altă parte, supunerea impusă din partea Părintelui Duhovnic, din diferite motive și sub anumite pretexte, fără să fie izvorâtă dintr-o trăire duhovnicească

²⁶ Vezi Cuviosul Paisie Aghioritul, *Cuvinte duhovnicești*, vol. III: *Nevoință duhovnicească*, traducere din limba greacă de Ieroschim. Ștefan Nuțescu, Editura Evanghелиsmos, București, 2003, pp. 308-314.

²⁷ Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, p. 85.

²⁸ Vezi Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, pp. 161-190; în general, despre alte datorii ale preoților vezi *Datoriile preoților compuse din Cuvântul lui Dumnezeu, din Canoanele Sinoadelor și de la Învățătorii Bisericii*, traducere din slavono-rusește de C. Mavruța, Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1852, reeditată, în alfabetul latin și diortosită, Editura Bizantină, București, 2011.

²⁹ Vezi Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, pp. 221-257.

autentică, este lipsită de valoare morală³⁰ și nu devine lucrătoare, căci cerința este tocmai ca fiul duhovnicesc să-și ofere, cu bunăvoință, inima lui Dumnezeu. Așadar, ascultarea și supunerea voinței reprezintă acte voluntare și această caracteristică se observă, de pildă, în rânduiala tunderii în viața monahală. Foarfeca este așezată pe *Sfânta Evanghelie*, iar cel ce își dorește această viață trebuie să o ia și să o înmâneze, de trei ori, celui care îl tunde în respectiva viață, fie episcop, fie egumen, ca semn al supunerii și ascultării de bună voie³¹. În al doilea rând, relația dintre fiul duhovnicesc și Părintele său Duhovnic nu este unilaterală, ci reciprocă, nu bilaterală, ci triunghiulară, fiindcă adevăratul Călăuzitor este tocmai Sfântul Duh. În felul acesta, un Părinte Duhovnic se poate folosi de râvna fiului duhovnicesc în cele duhovnicești și, drept urmare, să se salte și el mai mult sufletește și duhovnicește³². În al treilea rând, Părintele Duhovnic „se străduiește neconținut să evite orice fel de constrângere și violență spirituală în relația cu ucenicii săi. Sub călăuzirea Duhului, el vorbește și acționează cu autoritate, dar această autoritate decurge dintr-o iubire smerită”³³, fiindcă o astfel de iubire aduce roade sufletești și duhovnicești atât în dreptul Părintelui Duhovnic, cât și în cel al fiilor săi duhovnicești.

În viața Bisericii, se distinge, pe de o parte, taina iertării păcatelor, exercitată de către un preot, care a primit, prin hirotiesire, calitatea de duhovnic, iar pe de altă parte, arta creșterii duhovnicești³⁴, pe care o poate avea și un preot, dar pe care o deține, din plin, o persoană harismatică, indiferent de statutul ierarhic, instituțional, intelectual sau social, adică ajunsă fiind la înălțimi duhovnicești. Prin urmare, cele două lucrări sunt distincte, dar nu inseparabile, deoarece atât preotul, cât și orice monah sau monahie, pustnic sau pustnică, precum și mireni, fie ei bărbați, femei sau copii, sunt chemați să ajungă de la starea de după chipul lui Dumnezeu la starea de după asemănarea cu El. Din perspectiva acestui demers duhovnicesc, sunt întâlniți nu doar preoți harismatici, ci și monahi, monahii, mireni, mirence, care pot avea exercițiul paternității sau, după caz, al maternității duhovnicești, ceea ce înseamnă, de fapt, îndrumarea celor doritori pe calea obținerii mântuirii³⁵.

De altfel, referindu-se la cel considerat a fi un preot duhovnic sau, după caz, un povățuitor duhovnicesc, Sfântul Simeon Noul Teolog, care deplângea, în vremea lui (a doua jumătate a secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea), faptul că mulți dintre episcopi și preoți nu mai puteau să exercite din plin puterea de a lega și de a dezlega păcatele, din pricina decăderii lor morale, subliniază că dobândirea sfințeniei, prin curăția vieții, reprezintă

³⁰ Ascultarea necondiționată și, în aparență, oarbă nu se face ca un scop în sine, ci pentru vindecarea ucenicului de ceea ce vede duhovnicește Părintele său, care este o persoană harismatică. În felul acesta, sunt evitate fie aservirea respectivului ucenic, fie suprimarea personalității sale, căci, prin această „terapiă de șoc” se eliberează ucenicul „de eul său neautentic și iluzoriu, ca să poată, apoi, ajunge la adevărata libertate” († Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, p. 25). Însă, merită precizat că o astfel de ascultare se împlinește, cu precădere, atunci când vine de la o persoană harismatică, adică de la o persoană cu viață îmbunătățită, care, prin harismele Sfântului Duh, vede și cunoaște cum să-l vindece pe cel ce se află lângă el, doritor de a-și obține propria mântuire. În caz contrar, exercitarea unei ascultări necondiționate impuse de către cei ce doar imită sau sunt departe de stările vieții sfânt-duhovnicești duce, de cele mai multe ori, la rezultate dezastruoase, pentru cei care sunt constrânși să accepte respectiva ascultare.

³¹ † Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, p. 21.

³² † Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, pp. 22-23.

³³ † Kallistos al Diokleii, *Paternitatea spirituală*, p. 23.

³⁴ În practica deschiderii inimii și a mărturisirii gândurilor, există tradiția ca, în mănăstirile de maici, egumena să primească această mărturisire (Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, pp. 270, 304-346), după cum se petrece, același lucru, și în mănăstiri de monahi, dar dezlegarea de păcate o dă doar preotul duhovnic (Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, pp. 34-36).

³⁵ Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, p. 141.

premisele necesare privind transmiterea lucrărilor harului Sfântului Duh și, în consecință, povățuirea sufletului, prin harismele Sfântului Duh, pe calea mântuirii³⁶. Transpunând într-o altă formulare discursivă poziția acestui Sfânt Părinte, se reține învățătura, comună, de altfel, și altor Sfinți Părinți ai Bisericii, din toate epocile, că cine nu s-a făcut părtaș Sfântului Duh, prin curățire și luminare, unul ca acela nu poate să-l nască pe un altul întru Sfântul Duh, fiindcă cele tainice și duhovnicești se fac cunoscute „în cei ce ajung la statura de bărbat desăvârșit, la măsura vârstei plinătății lui Hristos [*Efes. 4: 13*]”³⁷, cu alte cuvinte, renașterea duhovnicească revendică faptul ca, mai întâi, Părintele duhovnicesc să fie renăscut duhovnicește, pentru a veni în ajutorul celui ce-și dorește aceeași renaștere. Din această perspectivă, același Sfânt Părinte îl îndeamnă pe Părintele duhovnicesc să privească la inima lui sau, „mai degrabă”, să-și spele „pururea ochiul minții” sale, pentru a-l face să fie „curat și netulburat, căci prin el” va putea să-și vadă și mai bine inima și chiar să cunoască și să rânduiască, după „cum se cuvine și cele ale oilor sau, mai degrabă, ale părinților și fraților încredințați” lui, deoarece cel ce păstorește fie o parohie, fie o obște monahală, „se cere să aibă întru sine toate virtuțile, nu numai cele sufletești, ci și cele trupești și, mai mult, împreună cu virtuțile chiar și harismele cele mistice și mari”, întrucât se cade să fie împodobit unul cu acesta și să strălucească „nu numai prin virtuțile sufletești și trupești, ci trebuie să fie împodobit și mai mult încă de harismele duhovnicești, pentru că una e virtutea și alta e harisma; pentru că virtuțile se realizează din sângea noastră proprie și se adună din ostenele proprii, dar harismele duhovnicești sunt daruri date de Dumnezeu celor ce se luptă [pentru ele]”³⁸. Așadar, Sfântul Simeon Noul Teolog exprima convingerea dintotdeauna a Bisericii, pe care o amintea și Sfântul Vasile cel Mare, cu mult timp înainte (secolul al IV-lea), precizând că Părinte Duhovnic se cuvine să fie acela „care nu mai trăiește după trup, ci lucrează în Duhul lui Dumnezeu și se poartă ca fiu al lui Dumnezeu”³⁹.

Esența paternității duhovnicești este ca Părintele Duhovnic să lucreze „asupra fiecărui om cu sângea”, astfel încât să-l ajute la renașterea și transformarea lui launtrică, prin harul Sfântului Duh. Potrivit Sfântului Sofronie Saharov, citat și interpretat de către ucenicul său, Părintele Zaharia Zaharú, „lucrarea unui [P]ărinte duhovnicesc este atât de înfricoșătoare, cât și fascinantă. Dureroasă, însă, însuflețitoare”. El este chemat „la cea mai înaltă lucrare, la o cinste neasemuită”, adică „să zidească în Lumina Necreată dumnezei pentru veșnicie”, cu alte cuvinte, împlinindu-și slujba în duh de umilință și pocăință, „devine împreună-lucrător cu Dumnezeu la zidirea dumnezeilor nepieritori”⁴⁰.

Pentru a îndeplini această lucrare, Părintele Duhovnic este dator să-și curețe inima prin pocăință și rugăciune continuă către Dumnezeu, pentru a primi darul de a simți „ritmul lumii launtrice a tuturor celor care vin la el”. Prin urmare, el are nevoie de o „iluminare constantă de sus”, fără de care „slujirea paternității duhovnicești și, prin extensie, chiar Biserica însăși ar fi în pericol să devină «încă una dintre puterile oarbe ale lumii acesteia, prin ciocnirea cărora se poate aduce distrugere în viața universului»”⁴¹.

³⁶ Vezi Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească*, pp. 141-142.

³⁷ Sfântul Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice. Scrieri I*, studiu introductiv și traducere: diac. Ioan I. Ică jr., un studiu de ieromonah Alexander Golitzin, Editura Deisis, Sibiu, ²2001, pp. 77-78, 81.

³⁸ Idem, *Cateheze. Scrieri II*, studiu introductiv și traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, ²2003, pp. 207-208.

³⁹ Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, 26, în *Patrologia Graeca*, 32, col. 180 C; Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, p. 52.

⁴⁰ Arhim. Zaharia Zaharou, *Taina împăcării*, p. 36.

⁴¹ Arhim. Zaharia Zaharou, *Taina împăcării*, p. 37.

2. Chipuri de preoți duhovnici de vocație și mărturisitori, în secolul al XX-lea

Fiecare dintre creștinii ortodocși, dorindu-și mântuirea, se află, în timpul vieții pământești, sub epitrahilul unui preot duhovnic și, după cum este firesc, se simte atașat, printr-o filiație duhovnicească, de acel Părinte, încât multe și imposibil de redat în totalitate sunt chipurilor preoților duhovnici de vocație și mărturisitori, în secolul al XX-lea. Așa cum majoritatea cunoaștem⁴², acest secol a constituit o perioadă de mari transformări sociale și politice, împletite cu progresul științific în tehnologie, medicină etc., deși poartă marca a două Războaie Mondiale, urmate de instaurarea regimului comunist, în diferite părți ale lumii, și a cortinei de fier⁴³, precum și de prigoane împotriva credinței în Dumnezeu.

Cât privește neamul românesc și mama lui spirituală, adică Biserica Ortodoxă, după Primul Război Mondial (1914-1918) și Marea Unire a românilor din 1918, se cunoaște, în România, o scurtă perioadă de propășire economică și de reorganizare statală, dar și bisericească. Al Doilea Război Mondial (1939-1945) se va sfârși, însă, pentru români cu pierderi teritoriale, dar și cu instalarea regimului comunist (1947), acesta din urmă aducând o perioadă de persecuții religioase, în care clerul Bisericii, monahi și monahii, mireni și mirence de toate categoriile sociale și de diferite vârste au fost întemnițați, deportați, supravegheați sau marginalizați. În aceste condiții, misiunea pastorală a Bisericii a devenit o adevărată mărturisire de credință, iar Duhovnicii s-au transformat în repere de rezistență nu doar spirituală, ci și culturală. Prin exemplul lor de viață, chiar în această epocă au strălucit numeroase figuri luminoase ale Bisericii Ortodoxe Române. Prin jertfa, rugăciunea și credința lor neclintită, acești păstori sufletești au devenit adevărați mărturisitori ai Mântuitorului Iisus Hristos, în vremuri de întuneric și suferință.

Desigur că ar fi imposibil să evocăm, așa cum se cuvine, mulțimea chipurilor de preoți duhovnici și mărturisitori, raportându-ne la secolul în discuție, după cum nici nu ne-am încadra în limitele unui referat sau studiu, motiv pentru care vom enumera doar câțiva dintre ei, urmărind nu cronologia vieții lor, ci statutul lor de ieromonahi sau preoți de mir. De precizat și faptul că o parte dintre ei au fost proclamați Sfinți ai Bisericii Ortodoxe Române, la 4 februarie 2025⁴⁴, astfel că, drept urmare, aceștia vor fi menționați atât cu apelativul de care s-au învrednicit, cât și cu data la care li se face cinstirea cuvenită.

Dintre marile figuri de Părinți Duhovnici ieromonahi, trecuți la Domnul, în evlavia poporului s-au distins Sfântul Cuvios Mărturisitor Sofian Boghiu (1912-2002, cinstit la 16 septembrie) și Părintele Adrian Făgășeanu (1912-2011) de la mănăstirea Antim din București, Părinții Benedict Ghiuș (1904-1990) și Ilarion Argatu (1913-1999) de la mănăstirea Cernica, Sfântul Cuvios Mărturisitor Arsenie Boca (1910-1989, cinstit la 28 noiembrie) de la mănăstirile Sâmbăta de Sus și Prislop, Părintele Ioan Iovan (1922-2008) de la mănăstirile

⁴² Am avut în vedere media de vârstă a celor prezenți în sală, atunci când le-am prezentat o parte din acest studiu, în condițiile menționate mai sus, în prima notă cu asterisc.

⁴³ Sintagmă des folosită, în perioada 1919-1989, pentru a fi desemnată împărțirea Europei în două zone de influență, cea americană în Vest și cea sovietică în Est, adică între lumea democratică și cea comunistă.

⁴⁴ Această dată a coincis cu celebrarea propriu-zisă a 100 de ani de la adoptarea deciziei Sfântului Sinod de ridicare a Bisericii Ortodoxe Române la rang de Patriarhie. La 11-12 iulie 2024, Sfântul Sinod al acestei Patriarhii a aprobat proclamarea ca Sfinți a 16 cuvioși și preoți mărturisitori din secolul al XX-lea, vezi „Comunicat: Sinodul Bisericii Ortodoxe Române a aprobat 16 canonizări”, disponibil on-line pe <https://basilica.ro/comunicat-sinodul-bisericii-ortodoxe-romane-a-aprobat-16-canonizari> (accesat la 27.10.2025).

Vladimirești, Plumbuita și Recea, Părintele Arsenie Papacioc (1914-2011) de la Techirghiol, Sfinții Cuvioși Paisie Olaru (1897-1990, cinstit la 2 decembrie) și Ilie Cleopa (1912-1998, cinstit la 2 decembrie), cărora li se adaugă și Părintele Ioanichie Bălan (1930-2007), toți trei de la mănăstirea Sihăstria, Părintele Iustin Pârvu (1919-2013), stareț al mănăstirii Petru Vodă, Sfântul Cuvios Dometie Manolache (1924-1975, cinstit la 6 iulie), denumit și cel Milostiv, de la mănăstirea Râmeț, Sfântul Cuvios Serafim Popescu (1912-1990, cinstit la 20 decembrie), cu titulatura de cel Răbdător, și Părintele Teofil Părăian (1929-2009) de la mănăstirea Sâmbăta de Sus, Părintele Serafim Man (1935-2013), stareț al mănăstirii Rohia și duhovnicul Părintelui Nicolae Steinhardt (1912-1989), Sfântul Cuvios Mucenic Gherasim Iscu (1904-1951, cinstit la 26 decembrie), stareț al Tismanei, Sfântul Cuvios Mucenic Visarion Toia (1880-1958, cinstit la 10 noiembrie) de la mănăstirea Lainici, Sfântul Cuvios Calistrat Bobu (1913-1975, cinstit la 10 mai) de la mănăstirile Timișeni și Vasiova, Sfântul Cuvios Iraclie Flocea (1885-1964, cinstit la 3 august) din Basarabia, Părintele Nicodim Mândiță (1889-1975) de la mănăstirile Văratec și Agapia etc.

Acestora li se adaugă și numeroși Părinți Duhovnici din Sfântul Munte Athos sau de la Locurile Sfinte, unii dintre ei proclamați Sfinți ai Bisericii Ortodoxe, cum sunt Sfântul Cuvios Ioan Iacob Hozevitul⁴⁵ (1913-1960, cinstit la 5 august) sau cei patru Părinți athoniți de origine română, pe care Patriarhia Ecumenică i-a trecut printre Sfinți, în 2025⁴⁶, Sfântul Cuvios Dionisie Vatopedinul (1909-2004, cinstit la 11 mai) de la chilia Colciu; Sfântul Cuvios Petroniu (1914-2011, cinstit la 24 februarie), fostul stareț al schitului românesc „Prodromu”; Sfântul Cuvios Nifon Prodromitul (1799-1899, cinstit la 18 octombrie), întemeietorul schitului românesc amintit mai sus; Sfântul Cuvios Nectarie Protopsaltul (1804-1899, cinstit la 18 noiembrie), supranumit și Privighetoarea Sfântului Munte.

La fel de numeroasă este și pleiada Părinților Duhovnici preoți de mir, dintre care îi amintesc pe Sfântul Preot Mărturisitor Dumitru Stăniloae (1903-1993, cinstit la 4 octombrie), Sfântul Preot Mucenic Constantin Sârbu (1905-1975, cinstit la 23 octombrie), Sfântul Preot Mărturisitor Ilie Lăcătușu (1909-1983, cinstit la 22 iulie), Părinții Gheorghe Calciu-Dumitreasa (1925-2006), Constantin Galeriu (1918-2003) Nicolae Bordașiu (1924-2022), Florin Boitan (1930-2021), Constantin Nazarie (1865-1926), Petre Vintilescu (1887-1974), Ene Braniște (1913-1984), Ioan Coman (1902-1987), Niculae Popescu (1881-1963), Dumitru Fecioru (1905-1988), Constantin Voicescu (1924-1997), Teodor Bodogae (1911-1994), Dimitrie Bejan (1912-1995), Sfântul Preot Mucenic Liviu Galaction Munteanu (1909-1959, cinstit la 8 martie), Sfântul Preot Mucenic Ilarion Felea (1903-1961, cinstit la 18 septembrie), Sfântul Preot Mucenic Alexandru Baltaga (1861-1941, cinstit la 8 august) etc.

Alături de acești slujitori au fost și ierarhi creștini ortodocși mărturisitori, dintre care unii au suferit diverse forme de persecuție, exilări, suspendări și morți suspecte, precum arhieriei Efreem Enăchescu (1893-1968), în calitate de mitropolit al Basarabiei (1944), Antim

⁴⁵ Denumit, în calendarul Bisericii Ortodoxe Române, și Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț.

⁴⁶ La 30-31 august 2025, Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice i-a proclamat ca Sfinți pe Părinții Dionisie Ignat și Petroniu Tănase [„ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ ΔΥΟ ΝΕΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΑΣ”, disponibil on-line pe <https://www.tastv.gr/article/anakiryxi-dyo-neon-agion-stin-ekklisia-mas> (accesat la 25.10.2025)], iar 18 octombrie 2025 pe Părinții Nifon Ionescu și Nectarie Crețu, cu titlaturile menționate în text [„Δύο νέοι Άγιοι στο αγιολόγιο της Εκκλησίας – Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανακήρυξε τους ασκητές Νήφωνα και Νεκτάριο του Άθω”, disponibil on-line pe <https://www.vimaorthodoxias.gr/oikoumeniko-patriarxeio/dyo-neoi-agioi-sto-agiologio-tis-ekklisias-to-oikoumeniko-patriarxeio-anakiryxe-toys-askites-nifona-kai-nektario-toy-atho> (accesat la 25.10.2025)]. Cât privește proclamarea ultimilor doi Sfinți Părinți Cuvioși, am avut încredințarea din partea Patriarhiei Române ca să verific corespondența cu Patriarhia Ecumenică.

Nica sau Nicov (1908-1994), pe când era episcop de Ismail-Cetatea Albă (1944)⁴⁷, Tit Simedrea (1886-1971) ca mitropolit al Bucovinei (1941-1945), Nifon Criveanu (1889-1970), ajuns mitropolit al Olteniei (1939-1945), Visarion Puiu (1879-1964), pe când era mitropolit de Transnistria la Odessa (1942-1943), Sebastian Rusan (1884-1956), în slujirea de mitropolit al Moldovei și Sucevei (1950-1956), Vasile Lăzărescu (1894-1969), ca mitropolit al Banatului (1947-1961), Nicolae Popovici (1903-1960), în calitate de episcop al Oradiei (1936-1950) etc.⁴⁸

⁴⁷ El s-a bucurat de o reabilitare din partea autorităților comuniste, ajungând, în cele din urmă, arhiepiscop al Tomisului și Dunării de Jos (1975-1994).

⁴⁸ Vezi George Enache, „Ierarhi ortodocși scoși din scaun în anii regimului comunist”, în *Ziarul Lumina*, 17 octombrie 2010, disponibil on-line pe <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/ierarhi-ortodocsi-scosi-din-scaun-in-anii-regimului-comunist-21051.html> (accesat la 28.10.2025); idem, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană: studii și eseuri*, Editura Nemira, București, 2005, pp. 157-279 (Nicolae Popovici), 280-296 (Antim Nica); idem, *Biserica în comunism: modele și mărturii*, Editura Muzeului de Istorie & Editura Eikon, Galați & Cluj-Napoca, 2014, pp. 92-98 (Nicolae Popovici), 293-299 (Antim Nica); idem, *Monahismul ortodox românesc și modernitatea: De la Regulamentele Organice la Decretul 410*, Editura Eikon, București, 2024; idem & Adrian-Nicolae Petcu, *Despre curajul de a rosti: episcopul Nicolae Popovici al Oradiei*, Editura Partener, Galați, 2009; idem, *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor '50*, Editura Partener, Galați, 2009; Pr. Costel Dumbravă, George Enache, „Ierarhi, preoți, monahi, monahii și teologi de la Dunărea de Jos, victime ale represiunii comuniste”, în *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2005, pp. 533-587; Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Editura Andreiana, Sibiu, ³2014, pp. 196-197 (Nifon Criveanu), 332-333 (Vasile Lăzărescu), 234 (Efrem Enăchescu), 449-450 (Antim Nica), 531 (Nicolae Popovici), 542-543 (Visarion Puiu), 569 (Sebastian Rusan), 592-593 (Tit Simedrea); idem, *Cărturari sibieni de altădată*, Editura Dacia & Cartprint, Cluj-Napoca & Baia Mare, 2002, pp. 534-539 (Vasile Lăzărescu); Pr. Ioan Dură, *Monahismul românesc în anii 1948-1989. Mărturii ale românilor și considerații privitoare la acestea*, Editura Harisma, București, 1994; *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007, pp. 565-580 (Nicolae Popovici); Adrian-Nicolae Petcu, „Problema repatrierii mitropolitului Visarion Puiu reflectată în dosarele Securității”, în *Caietele CNSAS*, 2/2 (4/2009), pp. 225-256; idem, „Cazul episcopului Nicolae Popovici”, în *Teologie și politică. De la Sfinții Părinți la Europa unită*, coord. Miruna Tătaru-Cazaban, Editura Anastasia, București, Arad, Gutenberg, 2004, pp. 219-281; idem, „Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, serie nouă, I (2002), pp. 289-309; idem & Pr. Nicolae Cătălin Luchian, *Clerici și mireni mărturisitori din Arhiepiscopia Iașilor, în închisorile comuniste (1945-1964)*, Editura Doxologia, Iași, 2017, pp. 131-132 (Visarion Puiu); Arhim. Policarp Chițulescu, „Lumini și umbre din activitatea unui ierarh misionar - Mitropolitul Nifon Criveanu”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 2 (2010), pp. 186-198; idem (ed.), *Mărturisitori ai luminii isihaste. Rugul aprins*, Editura Basilica, București, 2017, pp. 73-76 (Tit Simedrea); Pr. Eugen Drăgoi, *Arhiepiscopul dr. Antim Nica. Prinso la centenarul nașterii, 1908-2008*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2008; idem, *Visarion Puiu. Mitropolit al Bucovinei și Transnistriei (1879-1964). Documente inedite, 1908-1917*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2005; idem, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos, 1864-1989*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990, pp. 53-58 (Antim Nica), 82-83 (Visarion Puiu); Dumitru Valenciuc, „Visarion Puiu, mitropolit al Bucovinei (1935-1990), un martir al demnității ortodoxe”, în *Analele Bucovinei*, 11/1 (2004), pp. 41-82; Pr. Ioan Lisnic, *Mitropolitul Visarion Puiu. Viața și opera bisericească*, Editura Labirint, Chișinău, 2010; Pr. Mihai Mocanu, „Mitropolitul Bucovinei Visarion Puiu - un nedreptățit al istoriei”, în *Mitropolia Moldovei și Bucovinei. Teologie și Viață*, 4 (LXX)/1-4 (1994), pp. 147-156; Pr. Cristinel Ștefan Tanasă, *Visarion Puiu, bibliografia unui mitropolit*, Editura Doxologia, Colecția Episteme 24, Iași, 2017; Pr. Ion Vicovan, *Mitropolitul Sebastian Rusan (1950-1956) - o flacără aprinsă într-o epocă de întuneric*, Editura Performantica, Iași, 2008; Pr. Petrică Zamela, „Considerații privind activitatea și martirajul mitropolitului Vasile Lăzărescu”, în *Revista de istorie contemporană*, 2/3 (2008), pp. 39-64 [pentru același studiu, cu titlul modificat și unele modificări, vezi idem, „Considerații generale privind activitatea anticomunistă și martirajul mitropolitului Vasile Lăzărescu”, în *90 de ani de la înființarea învățământului academic teologic ortodox în Oradea (1923-2013). Simpozion național, Oradea, 16-18 octombrie 2013*, coord. pr. Dumitru Megheșan, pr. Emil Cioacă, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2013, pp. 232-256] etc.

Se cuvine precizat, având în vedere aspecte referitoare la spațiul editorial, că înșiruirile de mai sus nu sunt exhaustive, putând fi completate cu multe alte nume⁴⁹. Unii dintre cei enumerați au suportat martiriile din închisorile comuniste, alături de mulți alți slujitori ai Sfințelor Altare, primind chiar moarte mucenicească, în timp ce alții au supraviețuit, prin pronia lui Dumnezeu, și chiar au trecut pragul mileniului al II-lea, ajungând să fie printre primii Sfinți ai Bisericii Ortodoxe de la începutul mileniului al III-lea⁵⁰.

Personal, pot mărturisi, cu smerenie, că m-am folosit foarte mult duhovnicește din întâlnirile cu Sfântul Cleopa Ilie și Părintele Ioanichie Bălan de la Sihăstria, cu Părintele Teofil Părăian de la Sâmbăta de Sus, pe care l-am însoțit în Grecia și în Sfântul Munte Athos, cu Sfântul Petroniu Tănase de la Prodromu, cu Părintele Iustin Pârnu de la Petru Vodă, cu Părinții Constantin Galeriu, Nicolae Bordașiu și Florin Boitan din București, cu Părintele Ioan Iovan, pe când se afla la Recea, și, mai ales, cu Părintele Arsenie Papacioc de la Techirghiol. Dintre toți aceștia, voi sublinia, pe scurt și cu referire la arta de a fi Părinte Duhovnic, câteva învățături ale Părintelui Arsenie Papacioc, de care m-am legat prin filiația duhovnicească, încă din 1986, cultivând acest mare dar pentru mine până la anul trecerii sale la Domnul (2011, 19 iulie).

⁴⁹ În acest sens, vezi Mircea Motrici, *La porțile timpului. Dialoguri cu mari duhovnici*, Editura Crimca, Suceava, 2022; Silvan Theodorescu, *Mari duhovnici români. De la Părintele Stăniloae la Ieromonahul Iustin Marchiș*, vol. 3, Editura Integral, 2018 (text preluat în idem, *Marii duhovnici. Călăuzele spirituale ale românilor*, Editura Neverland, București, 2023; referitor la seria de volume, vezi în ediția din 2018, pp. 134-158); Ierod. Paraschiv Cleopa, *Au fost odată... Mărturii și convorbiri cu mari duhovnici*, Editura Agaton, Făgăraș, 2016; George Crasnean (coord.), *Mari Duhovnici ai neamului: Cleopa Ilie, Adrian Făgățeanu, Iustin Pârnu, Dionisie Ignat, Iulian Lazăr*, vol. I, Editura Litera, București, 2015; idem, *Mari Duhovnici ai neamului: Arsenie Papacioc, Petroniu Tănase, Roman Braga*, vol. II, Editura Litera, București, 2015; idem, *Mari Duhovnici ai neamului: Sofian Boghiu, Teofil Părăian, Teofil Bădoi, Serafim Man*, vol. III, Editura Litera, București, 2015; *Chipuri de lumină. Renumiți monahi din trecutul Arhiepiscopiei Bucureștilor*, vol. I, editor Preot Alexandru Atanase Barna, Editura Cuvântul Vieții, București, 2015; *Chipuri de lumină. Renumiți preoți de mir din trecutul Arhiepiscopiei Bucureștilor*, vol. II, editor Preot Alexandru Atanase Barna, Editura Cuvântul Vieții, București, 2015; Pr. Prof. Acad. Nicolae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți întru Domnul*, Editura Christiana, București, 2002; Ierom. Ioanichie Bălan, *Chipuri de călugări îmbunătățiți*, vol. I, Editura Mănăstirea Sihăstria, Vânători, 2016; idem, *Convorbiri duhovnicești*, vol. I-II, editate de Episcopia Romanilor și Hușilor, București, 1984 (I), 1988 (II); idem, *Pateric românesc*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990 etc.

⁵⁰ Despre suferințele clerului, dar și ale celor din cinul monahal sau din rândurile mirenilor de diferite categorii sociale și pregătiri intelectuale, vezi *Sfinții închisorilor*, carte alcătuită cu osârdia maicilor de la mănăstirea Paltin Petru-Vodă, în colaborare cu Revista *Atitudini*, publicație a Fundației Justin Pârnu, Mănăstirea Paltin Petru-Vodă, 2019; *Patriarhul Justinian Marina și apărătorii Ortodoxiei în perioada comunistă. Album comemorativ*, Editura Basilica, București, 2017; *Părintele Dimitrie Bejan, Mărturisor al lui Hristos în închisorile comuniste*, Editura Basilica, București, 2017; Ierom. Cosma Giosanu, *Duhovnicii Sihăstriei sub cenzura comunistă*, Editura Doxologia, Iași, 2017; Adrian-Nicolae Petcu, *Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români, mărturisitori în detenția comunistă [1945-1964]*, Editura Basilica, București, 2017; Fabian Seiche, *Martiri și mărturisitori români din secolul XX. Închisorile comuniste din România*, Editura Agaton, Făgăraș, 2014; *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007; George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană: studii și eseuri*, Editura Nemira, București, 2005; Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001; Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *The Imprisoned Church. Romania, 1944-1989*, translated into English by Ileana Barbu, Alina Carac, Daniela Dolgu, Diana Popescu, Monica Voiculescu (coord.), The Romanian Academy, The National Institute for the Study of Totalitarianism, Bucharest, 1999 (ediția în limba română, cu titlul *Biserica întemnițată. România, 1944-1989*, a apărut în 1998) etc.

Pentru a nu lărgi numărul de pagini dedicate conținutului acestui studiu, voi trece peste datele biografice⁵¹, precizând doar faptul că Părintele Arsenie a fost condamnat la peste 40 de ani de închisoare, unii primiți în timpul monarhiei, alții în cel al regimului comunist, din care, cumulându-se perioadele, a efectuat doar 14 ani⁵². Poziția de mărturisitor al credinței creștine ortodoxe este, așadar, ușor de observat numai din amănuntul redat mai sus, privind anii grei de închisoare, în care autoritățile urmăreau, după experiența Părintelui Arsenie, exterminarea, prin diferite mijloace (înfometare, torturi, detenția în zarcă etc.). De altfel, în 1990, după căderea regimului comunist (decembrie 1989), erau destule voci în presa vremii, dar și în alte mijloace de comunicare, puține pe atunci, nu așa de multe precum în zilele noastre, care, referindu-se la perioada comunistă, puneau, la modul provocator, întrebarea: „Unde a fost Biserica?” La această întrebare ostentativă, răspunsul Părintelui Arsenie a fost ferm: „în pușcării crunte, umilinte grozave, bătaie păgâne, insulte pline de venin... Sute și mii de preoți, călugări trăitori, frați de credință, au purtat lanțuri grele, lanțuri bătute la nicovală prin beciuri ascunse. Ne-au smuls bărbile și ne trăgeau de ele, ca pe animale de căpăstru. Ne-au înfometat îngrozitor, cu intenții de exterminare... Ne-au cerut lepădări de Hristos și de Sfinții Lui și nu ne-am lepădat, ferească Dumnezeu!... Ne-au cerut aceste lepădări insistent și sistematic, izolați și băgați în congelatoare (camere frigorifice), ca să poată obține măcar un cuvânt împotriva învățaturii Domnului nostru Iisus Hristos. Și nu am cedat... Aici a fost Biserica: în temniță. Aici, unde erau mii de creștini, care cereau întărire duhovnicească, dezlegări, întăriri și speranțe, pe care le dădeam prin bătaie în perete (Morse). Am scăpat din închisori, cei care am scăpat, fericiți că am fost ajutați de bunul Dumnezeu... Am venit fără bărbie, fără carne pe noi, fără dinți, cu ochii ascunși în orbite, dar care străluceau încă. Am venit fără chip de clerici”⁵³.

Învrednicindu-se de grăiri tainice cu Domnul Iisus Hristos, cu Maica Sa și Sfinții Lui, Părintele Arsenie Papacioc nu s-a remarcat doar ca un mărturisitor autentic al credinței în Dumnezeu revelației autentice, ci și ca un fin și neostenitor Părinte Duhovnic, fiind nu doar un preot tradiționalist, convins de importanța succesiunii apostolice și a fidelității față de învățăturile Bisericii Ortodoxe, dar și un Părinte harismatic, primind multe daruri sau harisme de la Dumnezeu, pentru îndrumarea și folosul celor care îl căutau, cu precădere, la scaunul de spovedanie. Pot mărturisi, cu smerenie și sfială, că am trăit, personal, lucrarea acestor harisme. La începutul legăturii noastre de filiație și de paternitate duhovnicească, îmi făceam „lista de păcate”, în timpul orelor de călătorie cu trenul de la București până la Eforie Nord. Însă, ajuns în chilia Părintelui Arsenie și îngenușat fiind sub epitrahilul său, îmi scoteam

⁵¹ Vezi Ierom. Benedict Stancu (edit.), *Iată duhovnicul. Părintele Arsenie Papacioc*, Editura Sofia, București, 2010; Sorin Alpetri, *Între timp și veșnicie. Viața Părintelui Arsenie Papacioc*, Editura Accent Print, Suceava, 2015; Arhim. Vasile Miron, „Părintele Arsenie Papacioc, un stâlp neclintit al credinței în vremuri de furtună”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1-2 (2017), pp. 291-319; Ion Marian Croitoru, „Părintele Arsenie Papacioc și rostuirea vieții duhovnicești. Spicuri din experiențele sale în închisorile comuniste”, în Facultatea de Teologie Ortodoxă Târgoviște, Centrul de Studii Misionare și Ecumenice „Sfântul Apostol Pavel”, *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion internațional „Teologie, iconografie, mărturisire – rezistența Bisericii prin cultură și spiritualitate”. Târgoviște, 30-31 mai 2017*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2017, pp. 356-395 [pentru versiunea în limba engleză vezi idem, „Father Arsenie Papacioc and the proper arrangement of spiritual life. Glimpses of his experiences in the communist prisons”, în *Icoana credinței. International Journal of Interdisciplinary Scientific Research*, 4/7 (January 2018), pp. 81-110]; Adrian-Nicolae Petcu, Pr. Nicolae Cătălin Luchian, *Clerici din eparhia Sucevei și Rădăuților în închisorile comuniste (1945-1964)*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2019, pp. 69-79; Enache, *Biserica în comunism*, pp. 235-240 etc.

⁵² Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 385.

⁵³ Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 386; vezi și Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, pp. 205-206; vezi și Preot Prof. Ion Buga, *Unde a fost Biserica*, Editura Sf. Gheorghe-Vechi, București, 2001.

finuț hârtia din buzunar, cu gândul și intenția de a citi cele scrise, dar Părintele îmi pune a o întrebare și, deodată, în fracțiuni de secundă, începea freacățul răspunsului, zicându-mi: „dacă răspund sincer la întrebarea pusă, nu mai are rost să mai citesc această listă”. Îmi dădeam seama, în acele momente, că răspunsul reprezenta vârful de rădăcină pentru toate cele scrise și, evident, nu-și mai avea rost citirea acelei liste. Urma dezlegarea de păcate și o mulțime de sfaturi duhovnicești, cu exemple concrete din *Pateric* sau din propria experiență duhovnicească a Părintelui Arsenie.

De multe ori, m-am încredințat că Părintele Arsenie avea rugăciunea neîncetată a inimii, pe care o dobândise încă dinainte de a îmbrățișa viața monahală. Chiar mi-a făcut destăinuirii de trăiri și descoperiri, cu smerenie și cu multă putere a cuvântului pentru mine, căci m-am convins de folosul acestei rugăciuni. La un moment dat, aflându-mă în chilia sa, în timp de iarnă, când, dacă vremea era neprielnică, îl căuta mai puțină lume și aveam răgaz mai mare pentru discuții, mi-a istorisit despre chinurile suferite în diferite închisori comuniste. L-am întrebat mirat, îngrozit, oarecum tulburat, „Părinte, cum ați rezistat? Eu aș fi murit din primele clipe!” M-a privit și mi-a spus blajin: „Rugăciunea inimii!” Și mi-a istorisit un alt fapt din viața sa, pentru a înțelege lucrarea acestei rugăciuni, deși, mult mai târziu, din alte destăinuirii făcute altor ucenici, unele chiar tipărite, am aflat și alte fapte minunate. Acum, pot îmbrăca relatarea și în contextul istoric, pe care, atunci, nu-l înțelegeam bine, datorită vârstei și neștiinței. În primăvara anului 1942, mirean fiind, cu numele de Anghel, a mers la Timișoara, cu gândul să treacă granița, pentru a merge în Germania, și, în felul acesta, să scape de urmărirea autorităților, care îl acuzau de legionarism. Tentativa de trecere a graniței a eșuat. Era în luna lui iulie 1942. Drept urmare, el „este prins, arestat și dus la Brașov, unde a fost judecat și condamnat la șase ani de închisoare”. Avea 28 de ani. Mai întâi, a fost dus într-un lagăr de muncă, înființat la Vaslui. Deținuților li se puneau lanțuri cu nituri, pentru a li se împiedica evadarea. „Aveam lanțuri cu nit”, spunea Părintele Arsenie, „nu cu lacăt. Când mi-a venit și mie rândul, să-mi pună lanțuri, n-a putut. Prima oară, n-a putut să pună nitul, a doua oară, s-a rupt o za de la lanț, a treia oară, s-a rupt coada de la ciocanul cu care bătea niturile. Când a văzut așa, cel care-mi bătea niturile a zis supărat, că mie nu-mi mai pune lanțuri. Eu l-am rugat să mi le pună, fiindcă, altfel, ne omoară pe amândoi. Cât timp m-am rugat în gând, n-a putut să-mi pună lanțurile, dar când am văzut că s-a supărat, că nu poate să mi le pună, nu m-am mai rugat și atunci a reușit să-mi prindă lanțurile”⁵⁴.

Recunosc, în acel timp, nu am înțeles ce înseamnă rugăciunea pe care o făcea, nici nu mi-a dat alte detalii. Abia mult mai târziu, după dialoguri cu vrednicul de pomenire academician și profesor Virgil Cândea (1927-2007), citind și cartea *Spovedania unui pelerin rus*, am făcut o călătorie expresă de la București la Techirghiol, pentru a-i cere binecuvântare ca să zic și eu respectiva rugăciune, mă gândeam, atunci, cantitativ, deoarece așa aflasem din cartea respectivă. Ajuns în chilia Părintelui Arsenie, având în gânduri cifre posibile pentru miile de ziceri ale rugăciunii inimii, i-am zis: „Părinte, am venit să-mi dați binecuvântare, ca să spun rugăciunea minții sau a inimii!” „Cine ți-a spus că trebuie acest lucru?”, m-a întrebat Părintele. „Domnul profesor Virgil Cândea sau Gigel, după cum îl știți”⁵⁵!, răspund eu. A

⁵⁴ Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 373; Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, pp. 71, 73.

⁵⁵ În acele împrejurări, distinsul savant îmi făcuse această destăinuire, adică diminutivul sub care Părintele Arsenie îl cunoștea încă din tinerețe, în cadrul atmosferei generate de către mișcarea „Rugul aprins” de la mănăstirea Antim, diminutiv derivat din numele Gheorghe, pe care îl primise la botez. Însă, părinții lui l-au trecut ca Virgil în certificatul de naștere, potrivit relatării pe care mi-a făcut-o chiar eruditul profesor, pentru a fi evitată vreo eventuală schimbare a numelui, în contextul socio-politic al epocii. Mișcarea „Rugul aprins” (1945-

zâmbit mulțumit, dându-mi câteva detalii despre renumitul cărturar, căruia îi datorez atât de multe, și mi-a dat binecuvântarea peste creștetul capului, spunându-mi: „Să o spui o dată și bine!” Am rămas uimit. „Cum vine, Părinte, acest lucru?” Mi-a precizat: „Adică să o spui oriunde, chiar în baie fiind la cele firești, și oricând, și să nu te mai oprești din spusul ei!”⁵⁶

Când eram student, am avut multe discuții cu colegii, referitoare la marii Părinți Duhovnici, aflați, pe atunci, în viața pământească, precum Sfântul Ilie Cleopa, Părintele Ioanichie Bălan, Părintele Teofil Părăian, Părintele Iustin Pârnu și, evident, Părintele Arsenie Papacioc⁵⁷. Simpatiile erau împărțite, dar am înțeles, încă de atunci, că Părintele Arsenie se distingea față de toți ceilalți printr-o altfel de artă a primirii mărturisirii și a terapiilor aplicate. Din diferitele relatări, păstrate în texte tipărite sau audio-vizual, se poate observa că atenția Părintelui Arsenie era aplecată pe corzile delicateții și gingășiei duhovnicești, încât, aplicându-le, ajungea cu multă ușurință la inima credinciosului, care simțea din partea Părintelui multă iubire și dorința lui de a-l scoate din orice stare de păcat sau patimă, cerându-i conlucrarea, bunăvoința, hotărârea de a nu mai cădea. Îmi spunea, adesea, „ori de câte ori s-ar întâmpla să cazi, în timpul unei zile, importantă rămâne ultima clipă, în care trebuie să fii în picioare”, cu alte cuvinte, pe poziția de pocăință și de înarmare cu dorința sinceră, smerită, prin rugăciune și nădejde, de a pune capăt căderii și de a merge la Părintele Duhovnic, cât mai repede cu putință, pentru mărturisire și vindecare.

Un aspect sensibil rămâne problema mărimii și asprimii canoanelor sau epitiimiilor, față de care Părintele Arsenie sugera că situația duhovnicească a omului contemporan este cu mult diferită față de cea din vechime, fapt pentru care cerea, după experiența unui ucenic al Părintelui⁵⁸, „milă sporită” și „pedagogie adaptată”. În acest sens, Părintele Arsenie considera că, în zilele noastre, cu provocările lor, aducătoare de multe slăbiciuni, se cuvine evitată aplicarea mecanică a perioadelor de penitență prevăzute în canoane, deoarece scopul unui Părinte Duhovnic priceput nu este pedepsirea îndelungată, ci vindecarea sufletului și întoarcerea lui grabnică la Domnul Iisus Hristos⁵⁹, pentru că Dumnezeu „așteaptă pocăința oamenilor, nu timpul”⁶⁰, luându-l ca temei pe Sfântul Ioan Gură de Aur, pe care îl cita din memorie, parafrazându-l: „Ani vrei să-i dai? Nu, zice, să-i vindeci rana!”⁶¹. „Mereu trebuie să ne întrebăm”, spunea Părintele Arsenie, „ce-ar face Domnul nostru Iisus Hristos în cazul

1948) a fost o grupare de clerici și mireni, care promovau, printre altele, valorile specifice Ortodoxiei, precum dobândirea rugăciunii neîncetate a inimii, cu denumirile arătate mai sus, la nota 8.

⁵⁶ Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, pp. 389-390.

⁵⁷ Pentru a fi mai elocvenți în analizele noastre, îi catalogam pe respectivii Părinți după anumite însușiri. Spre exemplu, pe Sfântul Cleopa Ilie îl numeam Părintele nevoițelor, căci dădea canoane mai mari, pe Părintele Teofil Părăian îl consideram Părintele bucuriei, pe Părintele Ioanichie Bălan un mare cărturar, pe Părintele Iustin Pârnu chip al milostivirii, iar pe Părintele Arsenie Papacioc îl desemnam Părintele subtilităților, sensibilităților și finețelor sufletești și duhovnicești. Aceste caracterizări erau menite să înțelegem arta vindecării pe care o promovau fiecare și de care se simțea atras unul sau altul, în funcție de starea lui interioară, de robustețea lui etc. Pe mine, m-au atras Părinții Arsenie Papacioc și Teofil Părăian, ambii joviali, legându-mă, în cele din urmă, mai mult de primul, pe care l-am cunoscut și înaintea celorlalți.

⁵⁸ Este vorba despre Părintele Arsenie Nae, viețuitor la mănăstirea Radu-Vodă și doctorand la Alba Iulia, unde întocmește chiar o lucrare de despre viața și învățăturile Părintelui Arsenie Papacioc, sub coordonarea științifică a autorului acestui studiu.

⁵⁹ „Problema care se pune”, sublinia Părintele Arsenie, „nu este a timpului de canonisire. Problema care se pune este a curățirii, a vindecării omului” [Arhim. Ioanichie Bălan (edit.), *Ne vorbește Părintele Arsenie*, vol. II, Editura Mănăstirea Sihăstria, Vânători, ²2010, pp. 107-108].

⁶⁰ *Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 108.

⁶¹ *Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 108; vezi și *Iată duhovnicul*, p. 192.

acesta?”⁶², indicând că dragostea Sa mântuitoare trebuie să fie model pentru orice Părinte Duhovnic, după exemplul pe care El l-a arătat în cazul femeii adultere (*Ioan 8, 1-11*)⁶³. Pentru o însănătoșire sufletească mai sigură, Părintele Arsenie recomanda că „nu trebuie apăsător pe o prelungită nevoită prin canonisire, ci mai mult pe o intensitate a ei. Nu timpul poate decide, ci calitatea viețuirii, printr-o continuă dispoziție sufletească, nedând loc la amărăciuni opace”⁶⁴, fiindcă „pe omul smerit mai degrabă îl îmbogățește dragostea lui Dumnezeu decât pe omul încorsetat într-o continuă întristare și aspră nevoită. Domnul nostru Iisus Hristos Se dăruiește mai cu plăcere unei inimi rănite, dar căite și smerite, decât unei inimi postite și rugate, dar care își cere dreptul”⁶⁵.

Evident este faptul că Părintele Arsenie a căutat, întotdeauna, să aibă acoperire patristică în lucrarea sa pastorală⁶⁶ și, totodată, s-a străduit să găsească cele mai potrivite soluții pentru vindecarea sufletească și duhovnicească a credincioșilor, oferind, după convingerea celor mai mulți ucenici, o perspectivă concentrată pe vindecarea prin dialog, conștientizare, blândețe și iertare⁶⁷, ceea ce denota o mare și sinceră iubire⁶⁸. Convins fiind de lucrarea acestei pedagogii duhovnicești, prin experiență proprie, Părintele Arsenie Papacioc nu era pentru canoane opritoare de la primirea *Dumnezeieștii Împărtășanii*, nici

⁶² *Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 108.

⁶³ *Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 108.

⁶⁴ Părintele Arsenie Papacioc, *Despre Spovedanie și Împărtășire*, Editura Elena, Constanța, 2013, p. 17.

⁶⁵ Părintele Arsenie, *Despre Spovedanie și Împărtășire*, p. 18; vezi și Arhim. Vasile Miron, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 311.

⁶⁶ De menționat că Părintele Arsenie se baza, din punct vedere patristic și al aplicării principiului economiei, pe elasticitatea canoanelor, în funcție de intensitatea pocăinței credincioșilor. El aducea, adesea, în atenție canonul 74 al Sfântului Vasile cel Mare, pe care îl reda aproape textual, din memorie, conform căruia „nu este vrednic de osândire” acel Părinte Duhovnic care, „văzând covârșirea mărturisirii celui ce a păcătuit”, micșorează „timpul epitiimiilor” (*Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 108; vezi și Arhid. prof. dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, s. n., Sibiu, 2005, p. 424). Aceeași viziune patristică și economică, privind aplicarea canoanelor, este împărtășită și de către Sfântul Cuvios Paisie Aghioritul, contemporan cu Părintele Arsenie: „respectarea poruncilor ajută, dar respectarea lor corectă, deoarece se poate ca cineva să respecte poruncile. dar în mod greșit. În viața duhovnicească este necesară dreptatea dumnezeiască și nu aplicarea seacă a legii. Îi vedem și pe Sfinții Părinți cu cât discernământ spuneau să se aplice sfintele canoane! Marele Vasile, cel mai sever Părinte al Bisericii, care a scris cele mai aspre canoane, citează un canon ce este valabil pentru păcat, dar, după aceea, el însuși adaugă: «nu cerceta timpul, ci felul pocăinței»” (Cuviosul Paisie Aghioritul, *Cuvinte duhovnicești*, III, pp. 296-297).

⁶⁷ „Vă spun și o metodă a mea”, preciza Părintele Arsenie, într-un anumit context. „E și firea mea. Mă împrietenesc foarte repede cu omul, prin felul de a vorbi! Vorbeam cu un colonel, odată. Eram la dentist. Și asta venea la el, și mă avea la evlavie. Colonelul îmi zice: «Părinte, cum procedați cu întrebările mai delicate?» Zic: «Știi cum?» îmi schimb tonul: «Nu cumva», îi spun în șoaptă, «ai făcut cutare și cutare păcat?» Pentru că psihologic, șoapta asta îi deschide inima. Adică: «Numai noi știm». «Da, Părinte!» După ce, bineînțeles, îl dăscălesc: «Ferească Dumnezeu să nu-mi spui toate păcatele! Aici, printr-o vorbă, scapi de iad. Nu spun eu lucrul ăsta, ci o spune *Scriptura*: «Ce dezlegați voi, dezleg și Eu». Ne-a dat această putere Dumnezeu. Va să zică, îți dai seama? Pentru că ori le spui aici, să te iert, ori le spui la Judecata de apoi. Dar nespuse nu rămân, omule, să știi! Acolo, pentru judecată, și, aici, pentru iertare!»” (*Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, pp. 111-112).

⁶⁸ „Trebuie să ai înțelegere, să[-l] iubești pe omul acela. Și vă mai spun și altceva, Părinților. Chiar venirea la mărturisire este un canon, de care trebuie să ții cont, căci el îl împlinește. Vedeți, păcatele se fac pe ascuns, se uită în stânga și în dreapta, se întreabă: «Mă vede cineva?» Iar la spovedanie trebuie să le declare. Mai întâi de toate, mi-a cerut, odată, Înaltpreasfântul Anania si cu Preafericitul Părinte Teoctist, actualul Patriarh, care era, pe atunci, intendent la Palatul Patriarhal: «Spune-mi un cuvânt de duhovnic». [Le-am răspuns astfel]: «În scaunul de duhovnicie (în Taina Spovedaniei) este numai o singură persoană, cel care se mărturisește!» Și am văzut că ei și-au dat seama. Și așa este, e o singură persoană în scaunul de spovedanie. Trebuie să te pui în situația lui, ca el să poată să-și spună păcatele. Și acesta este un procedeu din arta Duhovnicului, să-l pună pe om în situația să spună tot, că asta înseamnă mărturisire” (*Iată duhovnicul*, p. 193).

pentru canoane grele de nevoie trupești, ci „pentru canoane de prezență, de atenție, de țâșnire către Dumnezeu”⁶⁹, explicând că, adesea, credincioșii fie nu le îndeplinesc (din cauza împrejurărilor dificile), fie le împlinesc formal, fără folos lăuntric⁷⁰. Din aceste pricini, el considera că mult mai de folos este să se dea „un canon de simțire, nu de nevoie”, adică o „stare de simțire, nu starea de obligație tipică”⁷¹. Urmând acest demers, Părintele Duhovnic „trebuie să știe și să fie fericit, când i se spun păcate grele, pentru că salvează un om din adânc de ape. Și nu-l mai ceartă de ce este ud. Se bucură că l-a scos din apă”⁷².

Pentru a înțelege mai bine viziunea patristic-duhovnicească aplicată de către Părintele Arsenie Papacioc, el însuși mi-a expus, în timpul unei vizite, un exemplu, care, după ani și ani, aveam să-l recitesc sau să-l audiez, în diferite surse scrise sau dintre cele digitale. Ajuns, ca de obicei, în chilia Părintelui, și discutând despre tainele sufletului și ale vindecării sale, îmi spune: „A venit, în Sâmbăta Patimilor, un maramureșean mare, cu sarica pe el: «No, dom’ Părinte, vreau să mă spovedesc și să mă grijesc»”, adică să se împărtășească. „A doua zi era Paștele” și respectivul om, după cum aflate Părintele Arsenie, cu vârsta de aproximativ „50-60 de ani”, „avea nevastă”, care era „adventistă”, însă, timp „de 35 de ani”. „Centrul de adventiști de acolo voia să-l prindă, prin nevastă-sa, pe badea Ion. Asta era un om voluminos și avea, prin prezența lui și fizică..., cuvânt greu! N-a cedat badea Ion, săracul, la nimeni, nici în fața soției. Deci 35 de ani n-a avut un Paște ca lumea, că soția era adventistă, făcea ouăle roșii te miri cum... Eu mi-am dat seama: el, săracul, a mărturisit Adevărul numai prin tăcere... N-am avut de lucru, că dorea să se împărtășească, și l-am întrebat: «Ai postit, bade Ioane?» «Dom’ Părinte, am mâncat și ieri de dulce, în Vinerea Mare. Eu sunt pe drum...» Și acum m-am gândit: «Hei, Arsenie, ce faci acum?»... «tipicarul din tine»... «Acum, să te văd Arsenie!»” Și eram curios să aflu cum a rezolvat situația, în sensul lui caracteristic. Argumentul găsit a fost următorul, neașteptat și surprinzător pentru mine. „Zic”, continuă Părintele, «Ce-ar face Hristos? Hristos S-a pogorât până în adâncurile mizeriei omenești, nu ca să anihileze făptura Sa, ci s-o transfigureze. S-a uitat Mântuitorul că a mâncat de dulce? Dar omul acesta mărturisește Ortodoxia de 35 de ani!»” Acestea erau frământările Părintele Arsenie, pentru a afla un reazăm. Și l-a aflat. „«Te împărtășesc, bade Ioane, dar nu mai mânca până mâine!», ... până a doua zi mai erau câteva ceasuri...” Comentând acest eveniment într-un cerc de preoți și preotese, dar și în alte multe împrejurări, Părintele Arsenie conchidea către preoții respectivi: „Fiți îngăduitori, dar pe ceva! Eu am fost pe ceva cu badea Ion. Nu observa nimeni că de 35 de ani a mărturisit Ortodoxia, mai mult decât noi, cei mari cu numele - chiar licențiați!”⁷³

⁶⁹ Arhim. Ioanichie Bălan (edit.), *Ne vorbește Părintele Arsenie*, vol. III, Editura Mănăstirii Sihăstria, Vânători, 2004, p. 66.

⁷⁰ „Și în ce privește canoanele pe care le dau Duhovnicii, cred că e o greșală să se dea canoane care opresc de la Împărtășanie sau sunt nevoie. Este o greșală pentru că cei credincioși ori nu le fac, fiind o serie de împrejurări, sociale, istorice care îi opresc, ori e o lipsă de mare trăire, și atunci e mai bine să dai un canon de simțire” (Arhim. Arsenie Papacioc, *Cuvânt despre bucuria duhovnicească. Convorbiri*, ediție îngrijită de Fabian Anton, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2003, pp. 58-59).

⁷¹ *Iată duhovnicul*, pp. 207, 213. Sfântul Paisie Aghioritul îl aduce, în același sens, drept exemplu, pe Sfântul Arsenie Capadocianul, care, „de pildă, ca duhovnic, de obicei, nu dădea canoane oamenilor. Încerca să-i aducă întru simțire, ca ei singuri, din mărimea de suflet, să ceară să facă nevoie, milostenii sau alt fel de faptă bună” (Cuviosul Paisie Aghioritul, *Cuvinte duhovnicești*, III, p. 297).

⁷² *Ne vorbește Părintele Arsenie*, II, p. 56. Adresându-li-se Preoților Duhovnici, dar și credincioșilor, Părintele Arsenie afirma: „nu trebuie să te îngrijoreze marile păcate, pentru că toate se iartă, dar să fii pe poziție de mare căință” (Arhim. Arsenie Papacioc, *Cuvânt despre bucuria duhovnicească*, p. 58).

⁷³ Vezi și *Iată duhovnicul*, pp. 192-193. De consemnat că același fapt, istorisit tot de către Părintele Arsenie, dar cu alt iz, este întâlnit și în alte surse. Vezi, de pildă, în *Ne vorbește Părintele Arsenie*, vol. II, p. 139.

Grija pentru fiii duhovnicești și pentru cei ce treceau pragul chiliei Părintelui Arsenie, mărturisindu-și păcatele și cerând sfaturi pentru nevoile lor, lăsând și pomelnice cu cei vii și cei adormiți ai lor, se observă și din râvnă⁷⁴, pe care o avea Părintele, de a-i pomeni la *Sfânta Proscomidie*. Avea programat timpul ca să fie cu câteva ceasuri mai devreme, în zori, în Sfântul Altar al bisericii din lemn, de stil maramureșean, plasată în curtea interioară a mănăstirii „Sfânta Maria”⁷⁵, unde pomenea, după rânduiala cuvenită, cu o convingere rar întâlnită, toate pomelnicele din acel moment, după cum mi-a și mărturisit, explicându-mi și motivația: lucrarea harică a *Sfintei Proscomidii*. Părintele Arsenie aprecia foarte mult această primă parte a *Dumnezeieștii Liturghii*, deoarece cunoștea lucrarea lui Dumnezeu prin ea. Părintele chiar spunea că „*Proscomidia*” reprezintă „cel mai mare lucru în cer și pe pământ”⁷⁶, iar „*Liturghie* fără *Proscomidie* e un lucru raționalizat, e un simbol, nu mai e un Adevăr”⁷⁷. De aceea, el pomenea pomelnicele cu mare responsabilitate, scoțând pentru fiecare nume, la vii și adormiți, o miridă pe Sfântul Disc. Personal, l-am auzit afirmând despre rolul duhovnicesc al pomenirii și scoaterii unei miride pentru fiecare nume, căci, la vremea potrivită, „după ce s-a săvârșit [E]picleza, părțile respective se pun... de pe [S]fântul Disc în [P]otirul cu [S]fântul Sânge”, ajungând să fie „în comuniune cu Hristos. Prin atingerea acestor părțile de Trupul Euharistic al lui Hristos, harul [li] se comunică nevăzut sufletelor care au fost pomenite la [P]roscomidie”⁷⁸. În consecință, „*Dumnezeieștile Liturghii*” sunt, după convingerea Părintelui Arsenie, „dincolo de mintea omenească, cea mai mare lucrare în creația lui Dumnezeu și ea”, adică creația, „de aceasta”, altfel spus, de lucrarea respectivă, „se bucură cel mai mult”⁷⁹. Așadar, având în vedere această lucrare harică a *Dumnezeieștii Liturghii*, Părintele Arsenie se exprima, cu multă convingere: „Vă dați seama ce înseamnă pentru un popor că are *Liturghie*? Ce înseamnă pentru un popor că are Ortodoxie?”⁸⁰, din moment ce „Dumnezeu ține pământul pentru *Sfânta Liturghie* ce se săvârșește pe el”⁸¹.

Părintele Arsenie Papacioc, marele Părinte Duhovnic de la Marea Neagră⁸², la mormântul căruia se petrec și minuni, rămâne în conștiința fiilor și fiicelor duhovnicești ca „un duhovnic iscusit și un îndrumător de suflete desăvârșit”, „ferm pe linia autentică a

⁷⁴ Această râvnă a pomenirii „a avut-o din zorii preoțirii lui și a păstrat-o până la sfârșitul vieții. Din scrisorile ce s-au păstrat răzbate mereu, ca un lait-motiv, necesitatea pomenirii, pe care el o făcea neobosit și cu mare dragoste. Aici”, adică la *Sfânta Proscomidie*, „era marea întâlnire a sufletelor, aici era toată nădejdea și îndrăzneala către Dumnezeu, în firida Sfântului Altar, chip al peșterii Betleemului” (Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, p. 272).

⁷⁵ În acel timp, mănăstirea funcționa ca un schit, iar biserica fusese adusă, din inițiativa patriarhului Justinian, în 1951, de la stâna regală din Sinaia. În jurul schitului, se afla Sanatoriul Preoțesc (1928, înființat de către patriarhul Miron Cristea), restaurat și extins de către același patriarh Justinian, prin ample lucrări, în anii 1965-1967, 1975-1977. După 1990, schitul a fost transformat în mănăstire, iar din anul 2016 are o nouă biserică, a cărei construcție a început în 2003. Din anii 1999-2000, funcționează și o bază de tratament balnear, amenajată la inițiativa mamei starețe Semfora Gafton (1922-2020).

⁷⁶ Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, p. 271; vezi și Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, p. 141.

⁷⁷ Arhim. Arsenie Papacioc, *Singur Ortodoxia*, Tipografia DOCUPRINT, Constanța, 2005, p. 15.

⁷⁸ Ava Arsenie Papacioc, *Despre viața de familie și diverse probleme ale lumii contemporane*, ediție alcătuită de Ieromonah Benedict Stancu, Tipografia DOCUPRINT, Constanța, 2011, pp. 30-31.

⁷⁹ Alpetri, *Viața Părintelui Arsenie*, p. 272.

⁸⁰ Arhim. Arsenie Papacioc, *Cuvânt despre bucuria duhovnicească*, p. 91; vezi și Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 392.

⁸¹ Ava Arsenie Papacioc, *Despre viața de familie*, pp. 36-37.

⁸² Croitoru, *Părintele Arsenie Papacioc*, p. 357.

învățăturii de credință ortodoxă”⁸³. Considerat Sfânt de către mulți, Părintele Arsenie se aseamănă în multe cu gingășia și finețea duhovnicească a Sfinților contemporani Paisie Aghioritul și Porfirie Cafsocalivitul, încât noblețea viețuirii sfânt-duhovnicești și folosul ei le sunt lăsate, ca testament viu de trăire patristică, generațiilor de credincioși ai Bisericii Ortodoxe de pretutindeni⁸⁴.

Epilog

Într-o lume marcată de individualism și dezorientare, Biserica Ortodoxă, prin Părinții ei Duhovnici, continuă să le ofere credincioșilor ei, dar și lumii, în general, icoana vie a paternității și milostivirii dumnezeiești. Ascultarea față de un Părinte Duhovnic, mai ales, când el este trăitor al ethosului patristic specific Ortodoxiei, nu devine o pierdere a libertății creștinului ortodox, ci o cale sigură spre libertatea lui interioară și spre adevărata comuniune cu Dumnezeu, Cel în Sfânta Treime laudat și preaslăvit.

De aceea, în vremurile actuale, poate mai mult ca oricând, se cuvine ca preoții slujitori de prin mănăstiri, schituri și parohii să nu fie doar niște simpli oficanți mecanici ai lucrărilor harice, care se petrec în Biserică, bazându-se exclusiv doar pe succesiunea apostolică și păstrarea fidelă a credinței creștine ortodoxe, ci să devină, asemenea marilor Părinți Duhovnici din secolul trecut și de la începutul prezentului secol, purtători ai Sfântului Duh, împletind armonios rugăciunea, iubirea dezinteresată și discernământul, spre folosul duhovnicesc personal sau de obște al credincioșilor creștini ortodocși.

Prin urmare, acest folos va fi cu mult mai mare dacă membrii clerului, indiferent de rangul lor sau de locul slujirii lor, se vor strădui să se încadreze nu doar în succesiunea apostolică, ci și în succesiunea Sfinților, adică în șirul viu al celor care trăiesc credința la modul existențial de împlinire duhovnicească, deoarece Biserica, al cărei Cap este Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, merge prin istorie cu pașii Sfinților de ieri, de astăzi și de mâine.

Din această perspectivă, chipurile de preoți duhovnici și mărturisitori din secolul al XX-lea, cât îi privește pe credincioșii creștini ortodocși români, nu aparțin doar trecutului, ci rămân mărturii vii ale lucrării lui Dumnezeu în societatea românească, dar și în lume. Prin zelul lor pastoral-misionar și așezarea lor sfânt-duhovnicească, ei au aprins flacăra credinței în mulțime de preoți și credincioși, de monahi și monahii, iar din pildele vieții lor învățăm că sfințenia nu reprezintă un ideal abstract, ci o realitate trăită, o chemare adresată fiecărui creștin ortodox, precum și fiecărui om conștient de valorile perene. Ei ne arată, printre multe altele, că libertatea adevărată nu se găsește în libertinaj sau în autosuficiență, ci în ascultarea

⁸³ Arhim. Vasile Miron, *Părintele Arsenie Papacioc*, pp. 295, 314.

⁸⁴ Multe dintre postările cu Părintele Arsenie Papacioc, care circulă pe diferite site-uri, au deja titrare în limba engleză, în timp ce diferite texte cu elemente biografice despre același Sfânt Părinte și expuneri din învățăturile sale au fost tipărite în diferite limbi, precum greacă și engleză: Σοφία Αλπέτρι, *Μεταξύ στιγμής και αιωνιότητας. Βίος και διδασχές του γέροντα Αρσενίου Παπατισιόκ*, μετάφραση Ευανθία Παπαευθυμίου, Παύλος Βασιλειάδης, Έκδόσεις Έν πλῶ, Αθήνα, 2022; *Γεροντικό Ρουμάνων Πατέρων*, Έκδόσεις «ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΥΨΕΛΗ», Θεσσαλονίκη, s.a.; Αρχιμ. Ιωαννικίου Μπαλάν, *Ψυχοφελείς Διάλογοι μέ τό Ρουμάνο Γέροντα Αρσένιο*, Έκδόσεις «ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΥΨΕΛΗ», Θεσσαλονίκη, s.a.; Ion-Marian Croitoru, „Πνευματικές συμβουλές και παραινήσεις τοῦ γέροντα Αρσενίου Παπατισιόκ (Sfaturi și îndemnuri duhovnicești ale Părintelui Arsenie Papacioc)”, în *Διδαχή καὶ ἐνημέρωση, μηνაῖα ἑκδοση I. Ν. Αγ. Μαρίνης – Άνω Τλίσσιων* 11/129 (2003), pp. 3-4; 12/130 (2004), p. 4; 13/131 (2004), p. 4; 13/132 (2004), p. 4; 13/133 (2004), pp. 3-5; 13/134 (2004), p. 4; 13/135 (2004), pp. 4-6; 14/136 (2005), pp. 3-4; 14/138 (2005), pp. 3-4; Fr. Arsenie Papacioc, *Every Sigh Can Be a Prayer*, St. Herman of Alaska Brotherhood, 2023; Sorin Alpetri, *Eternity in the Moment: The Life and Wisdom of Elder Arsenie*, St. Herman of Alaska Brotherhood, 2018 etc.

iubitoare, în slujirea smerită și în comuniunea cu Domnul Iisus Hristos, prin Sfinții și slujitorii Lui. De altfel, acești preoți duhovnici și mărturisitori, cărora li se adaugă Părinți și Maici duhovnicești, prin viața și cuvântul lor, continuă să fie luminători, călăuze către mântuire și păstrători ai ethosului ortodox autentic, nu doar pentru creștinii ortodocși români, ci și pentru fideli Ortodoxiei de pretutindeni, precum și pentru orice om de bine, care caută Adevărul și eliberarea de duhul lumii. Prin exemplele lor de viață, duse în conformitate cu învățăturile Bisericii, au fost scrise pagini vii de sfințenie, care îi inspiră și îi cheamă pe credincioșii Bisericii de azi să rămână fideli *Sfintei Scripturi* și *Sfintei Tradiții*, astfel încât să rodească în iubire și să pășească cu demnitate pe urmele Sfinților, întru slava lui Dumnezeu și spre dobândirea mântuirii personale.

BIBLIOGRAFIE

- [1] *Actul de proclamare a Anului omagial și comemorativ 2025*, disponibil on-line la <https://basilica.ro/actul-de-proclamare-a-anului-omagial-si-comemorativ-2025> (accesat la 23.10.2025).
- [2] Alpetri, Sorin, *Între timp și veșnicie. Viața Părintelui Arsenie Papacioc*, Editura Accent Print, Suceava, ²2015; pentru ediții în limbile engleză și greacă vezi idem, *Eternity in the Moment: The Life and Wisdom of Elder Arsenie*, St. Herman of Alaska Brotherhood, 2018; Σορίν Αλπέτρι, *Μεταξύ στιγμής και αιωνιότητας. Βίος και διδασχές του γέροντα Αρσενίου Παπατσιόκ*, μετάφραση Ευανθία Παπαευθυμίου, Πάυλος Βασιλειάδης, Έκδόσεις Έν πλῶ, Αθήνα, 2022.
- [3] „ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ ΔΥΟ ΝΕΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΑΣ”, disponibil on-line pe <https://www.tastv.gr/article/anakirysi-dyo-neon-agion-stin-ekklisia-mas> (accesat la 25.10.2025).
- [4] Bălan (edit.), Arhim. Ioanichie, *Ne vorbește Părintele Arsenie*, vol. II-III, Editura Mănăstirii Sihăstria, Vânători, 2004 (III), ²2010 (II).
- [5] Idem, *Chipuri de călugări îmbunătățiți*, vol. I, Editura Mănăstirea Sihăstria, Vânători, ²2016.
- [6] Idem, *Pateric românesc*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, ³1990.
- [7] Idem, *Convorbiri duhovnicești*, vol. I-II, editate de Episcopia Romanilor și Hușilor, București, 1984 (I), 1988 (II).
- [8] Braniște, Pr. Prof. Dr. Ene, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985.
- [9] Buga, Preot Prof. Ion, *Unde a fost Biserica*, Editura Sf. Gheorghe-Vechi, București, 2001.
- [10] Caravia, Paul / Constantinescu, Virgiliu / Stănescu, Flori, *The Imprisoned Church. Romania, 1944-1989*, translated into English by Ileana Barbu, Alina Carac, Daniela Dolgu, Diana Popescu, Monica Voiculescu (coord.), The Romanian Academy, The National Institute for the Study of Totalitarianism, Bucharest, 1999 (ediția în limba română, cu titlul *Biserica întemnițată. România, 1944-1989*, a apărut în 1998).
- [11] *Chipuri de lumină. Renumiți monahi din trecutul Arhiepiscopiei Bucureștilor*, vol. I, editor Preot Alexandru Atanase Barna, Editura Cuvântul Vieții, București, 2015.
- [12] *Chipuri de lumină. Renumiți preoți de mir din trecutul Arhiepiscopiei Bucureștilor*, vol. II, editor Preot Alexandru Atanase Barna, Editura Cuvântul Vieții, București, 2015.
- [13] Chițulescu, Arhim. Policarp, „Lumini și umbre din activitatea unui ierarh misionar - Mitropolitul Nifon Criveanu”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 2 (2010), pp. 186-198.
- [14] Idem (ed.), *Mărturisitori ai luminii isihaste. Rugul aprins*, Editura Basilica, București, 2017.
- [15] Cleopa, Ierod. Paraschiv, *Au fost odată... Mărturii și convorbiri cu mari duhovnici*, Editura Agaton, Făgăraș, 2016.
- [16] „Comunicat: Sinodul Bisericii Ortodoxe Române a aprobat 16 canonizări”, disponibil on-line pe <https://basilica.ro/comunicat-sinodul-bisericii-ortodoxe-romane-a-aprobat-16-canonizari> (accesat la 27.10.2025).
- [17] Crasnean (coord.), George, *Mari Duhovnici ai neamului: Cleopa Ilie, Adrian Făgățeanu, Iustin Pârvu, Dionisie Ignat, Iulian Lazăr*, vol. I, Editura Litera, București, 2015.
- [18] Crasnean (coord.), George, *Mari Duhovnici ai neamului: Sofian Boghiu, Teofil Părăian, Teofil Bădoi, Serafim Man*, vol. III, Editura Litera, București, 2015.
- [19] Crasnean (coord.), George, *Mari Duhovnici ai neamului: Arsenie Papacioc, Petroniu Tănase, Roman Braga*, vol. II, Editura Litera, București, 2015.

- [20] Croitoru, Ion Marian, „Părintele Arsenie Papacioc și rostuirea vieții duhovnicești. Spicuiuri din experiențele sale în închisorile comuniste”, în Facultatea de Teologie Ortodoxă Târgoviște, Centrul de Studii Misionare și Ecumenice „Sfântul Apostol Pavel”, *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion internațional „Teologie, iconografie, mărturisire – rezistența Bisericii prin cultură și spiritualitate”*. Târgoviște, 30-31 mai 2017, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2017, pp. 356-395 [pentru versiunea în limba engleză vezi idem, „Father Arsenie Papacioc and the proper arrangement of spiritual life. Glimpses of his experiences in the communist prisons”, în *Icoana credinței. International Journal of Interdisciplinary Scientific Research*, 4/7 (January 2018), pp. 81-110].
- [21] Idem, „Πνευματικὲς συμβουλὲς καὶ παραινέσεις τοῦ γέροντα Ἀρσενίου Παπατσιώκ (Sfaturi și îndemnuri duhovnicești ale Părintelui Arsenie Papacioc)”, în *Διδαχὴ καὶ ἐνημέρωση, μηνაῖα ἔκδοσις I. Ν. Ἁγ. Μαρίνης – Ἄνω Ἑλισίων* 11/129 (2003), pp. 3-4; 12/130 (2004), p. 4; 13/131 (2004), p. 4; 13/132 (2004), p. 4; 13/133 (2004), pp. 3-5; 13/134 (2004), p. 4; 13/135 (2004), pp. 4-6; 14/136 (2005), pp. 3-4; 14/138 (2005), pp. 3-4.
- [22] *Cuvinte în Duhul. Perspective pastorale despre Taina Spovedaniei*, ediție îngrijită de Vasileios Thermos și Stephen Muse, traducere din limba engleză de Valentin-Radu Trandafir, Editura Doxologia, Iași, 2021.
- [23] *Datoriile preoților compuse din Cuvântul lui Dumnezeu, din Canoanele Sinoadelor și de la Învățătorii Bisericii*, traducere din slavono-rusește de C. Mavrula, Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1852, reeditată, în alfabetul latin și diortosită, Editura Bizantină, București, 2011.
- [24] „2025 - Anul comemorativ al duhovnicilor și mărturisitorilor ortodocși români din secolul al XX-lea”, disponibil on-line la <https://basilica.ro/actul-de-proclamare-a-anului-omagial-si-comemorativ-2025> (accesat la 23.10.2025).
- [25] Drăgoi, Pr. Eugen, *Arhiepiscopul dr. Antim Nica. Prinso la centenarul nașterii, 1908-2008*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2008.
- [26] Idem, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos, 1864-1989*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990.
- [27] Idem, *Visarion Puiu. Mitropolit al Bucovinei și Transnistriei (1879-1964). Documente inedite, 1908-1917*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2005.
- [28] Dumbravă, Pr. Costel & Enache, George, „Ierarhi, preoți, monahi, monahii și teologi de la Dunărea de Jos, victime ale represiunii comuniste”, în *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2005, pp. 533-587.
- [29] Dură, Pr. Ioan, *Monahismul românesc în anii 1948-1989. Mărturii ale românilor și considerații privitoare la acestea*, Editura Harisma, București, 1994.
- [30] Enache, George, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană: studii și eseuri*, Editura Nemira, București, 2005.
- [31] Idem, *Biserica în comunism: modele și mărturii*, Editura Muzeului de Istorie & Editura Eikon, Galați & Cluj-Napoca, 2014.
- [32] Idem, *Monahismul ortodox românesc și modernitatea: De la Regulamentele Organice la Decretul 410*, Editura Eikon, București, 2024;
- [33] Idem, *Biserica în comunism: modele și mărturii*, Editura Muzeului de Istorie & Editura Eikon, Galați & Cluj-Napoca, 2014.
- [34] Idem, „Ierarhi ortodocși scoși din scaun în anii regimului comunist”, în *Ziarul Lumina*, 17 octombrie 2010, disponibil on-line pe <https://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/ierarhi-ortodocsi-scosi-din-scaun-in-anii-regimului-comunist-21051.html> (accesat la 28.10.2025).
- [35] Idem & Petcu, Adrian-Nicolae, *Despre curajul de a rosti: episcopul Nicolae Popovici al Oradiei*, Editura Partener, Galați, 2009.
- [36] Idem, *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor '50*, Editura Partener, Galați, 2009.
- [37] Floca, Arhid. prof. dr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, s. n., Sibiu, 2005.
- [38] Giosanu, Ierom. Cosma, *Duhovnicii Sihăstriei sub cenzura comunistă*, Editura Doxologia, Iași, 2017.
- [39] Hausherr SJ, Pr. Irénée, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, traducere din limba franceză de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, 2012.
- [40] Ioan Gură de Aur, Sfântul, *Omilii la Evanghelia după Matei*, X, 6, în *Patrologia Graeca* 57, col. 183-192.

- [41] † Kallistos al Diokleii, „Paternitatea spirituală în Ortodoxie”, traducere în limba română de diac. Ioan I. Ică jr., în Pr. Irénée Hausherr SJ, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, traducere din limba franceză de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, ²2012, pp. 5-28.
- [42] Kodseie, π. Βασίλειος, *Ο Πνευματικός Πατέρας στα κείμενα της Φιλοκαλίας των Ιερών Νηπτικών (Ησυχαστική παράδοση και ποιμαντική ευθύνη σε σύνθεση)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 2008.
- [43] Lisnic, Pr. Ioan, *Mitropolitul Visarion Puiu. Viața și opera bisericească*, Editura Labirint, Chișinău, 2010.
- [44] *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- [45] Miron, Arhim. Vasile, „Părintele Arsenie Papacioc, un stâlp neclintit al credinței în vremuri de furtună”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1-2 (2017), pp. 291-319.
- [46] Mocanu, Pr. Mihai, „Mitropolitul Bucovinei Visarion Puiu - un nedreptățit al istoriei”, în *Mitropolia Moldovei și Bucovinei. Teologie și Viață*, 4 (LXX)/1-4 (1994), pp. 147-156.
- [47] Motrici, Mircea, *La porțile timpului. Dialoguri cu mari duhovnici*, Editura Crimca, Suceava, 2022.
- [48] Paisie Aghioritul, Cuviosul, *Cuvinte duhovnicești*, vol. III: *Nevoință duhovnicească*, traducere din limba greacă de Ieroschim. Ștefan Nuțescu, Editura Evanghелиsmos, București, 2003.
- [49] Papacioc, Arhim. Arsenie, *Cuvânt despre bucuria duhovnicească. Convorbiri*, ediție îngrijită de Fabian Anton, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2003.
- [50] Papacioc, Ava Arsenie, *Despre viața de familie și diverse probleme ale lumii contemporane*, ediție alcătuită de Ieromonah Benedict Stancu, Tipografia DOCUPRINT, Constanța, 2011.
- [51] Idem, *Despre Spovedanie și Împărtășire*, Editura Elena, Constanța, 2013.
- [52] Idem, *Every Sigh Can Be a Prayer*, St. Herman of Alaska Brotherhood, 2023.
- [53] Idem. Arsenie, *Singur Ortodoxia*, Tipografia DOCUPRINT, Constanța, 2005.
- [54] *Patriarhul Justinian Marina și apărătorii Ortodoxiei în perioada comunistă. Album comemorativ*, Editura Basilica, București, 2017.
- [55] Păcurariu, Pr. Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura Andreiana, Sibiu, ³2014.
- [56] Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, Editura Dacia & Cartprint, Cluj-Napoca & Baia Mare, 2002.
- [57] Păiușan, Cristina & Ciuceanu, Radu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001.
- [58] *Părintele Dimitrie Bejan, Mărturisitor al lui Hristos în închisorile comuniste*, Editura Basilica, București, 2017.
- [59] Petcu, Adrian-Nicolae, *Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români, mărturisitori în detenția comunistă [1945-1964]*, Editura Basilica, București, 2017.
- [60] Idem, „Problema repatrierii mitropolitului Visarion Puiu reflectată în dosarele Securității”, în *Caietele CNSAS*, 2/2 (4/2009), pp. 225-256.
- [61] Idem, „Cazul episcopului Nicolae Popovici”, în *Teologie și politică. De la Sfinții Părinți la Europa unită*, coord. Miruna Tătaru-Cazaban, Editura Anastasia, București, Arad, Gutenberg, 2004, pp. 219-281.
- [62] Idem, „Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, serie nouă, I (2002), pp. 289-309.
- [63] Idem & Luchian, Pr. Nicolae Cătălin, *Clerici și mireni mărturisitori din Arhiepiscopia Iașilor, în închisorile comuniste (1945-1964)*, Editura Doxologia, Iași, 2017.
- [64] Idem, *Clerici din eparhia Sucevei și Rădăuților în închisorile comuniste (1945-1964)*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2019.
- [65] Popescu, Pr. Prof. Acad. Niculae M., *Preoți de mir adormiți întru Domnul*, Editura Christiana, București, ²2002.
- [66] Romanidis, Părintele Ioan, *Teologia patristică*, traducere din limba greacă, note, completări bibliografice și postfață de Ion Marian Croitoru, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2012.
- [67] Seiche, Fabian, *Martiri și mărturisitori români din secolul XX. Închisorile comuniste din România*, Editura Agaton, Făgăraș, ²2014.
- [68] *Sfinții închisorilor*, carte alcătuită cu osârdia maicilor de la mănăstirea Paltin Petru-Vodă, în colaborare cu Revista *Atitudini*, publicație a Fundației Justin Pârvu, Mănăstirea Paltin Petru-Vodă, 2019.
- [69] Simeon Noul Teolog, Sfântul, *Cateheze. Scrieri II*, studiu introductiv și traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, ²2003.
- [70] Simeon Noul Teolog, Sfântul, *Discursuri teologice și etice. Scrieri I*, studiu introductiv și traducere: diac. Ioan I. Ică jr., un studiu de ieromonah Alexander Golitzin, Editura Deisis, Sibiu, ²2001.

- [71] Stancu (edit.), Ierom. Benedict, *Iată duhovnicul. Părintele Arsenie Papacioc*, Editura Sofia, București, 2010.
- [72] Tanasă, Pr. Cristinel Ștefan, *Visarion Puiu, bibliografia unui mitropolit*, Editura Doxologia, Colecția *Episteme* 24, Iași, 2017.
- [73] Theodorescu, Silvan, *Mari duhovnici români. De la Părintele Stăniloae la Ieromonahul Iustin Marchiș*, vol. 3, Editura Integral, 2018 (text preluat în idem, *Marii duhovnici. Călăuzele spirituale ale românilor*, Editura Neverland, București, 2023; referitor la seria de volume, vezi în ediția din 2018, pp. 134-158).
- [74] Valenciuc, Dumitru, „Visarion Puiu, mitropolit al Bucovinei (1935-1990), un martir al demnității ortodoxe”, în *Analele Bucovinei*, 11/1 (2004), pp. 41-82
- [75] Vasile cel Mare, Sfântul, *Despre Sfântul Duh*, 26, în *Patrologia Graeca*, 32, col. 179-186.
- [76] Vicovan, Pr. Ion, *Mitropolitul Sebastian Rusan (1950-1956) - o flacără aprinsă într-o epocă de întuneric*, Editura Performantica, Iași, 2008.
- [77] Vintilescu, Pr. Petre, *Spovedania și duhovnicia*, Editura Librăriei Teologice, București, 1939 (cartea a fost reeditată, cu unele omisiuni și corectări, vezi, de pildă, Preot Petre Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, ³2017).
- [78] Zaharou de la Essex, Arhim. Zaharia, „Taina împăcării”, în *Cuvinte în Duhul. Perspective pastorale despre Taina Spovedaniei*, ediție îngrijită de Vasileios Thermos și Stephen Muse, traducere din limba engleză de Valentin-Radu Trandafir, Editura Doxologia, Iași, 2021, pp. 23-45.
- [79] Zamela, Pr. Petrică, „Considerații privind activitatea și martirajul mitropolitului Vasile Lăzărescu”, în *Revista de istorie contemporană*, 2/3 (2008), pp. 39-64 [pentru același studiu, cu titlul modificat și unele modificări, vezi idem, „Considerații generale privind activitatea anticomunistă și martirajul mitropolitului Vasile Lăzărescu”, în *90 de ani de la înființarea învățământului academic teologic ortodox în Oradea (1923-2013). Simpozion național, Oradea, 16-18 octombrie 2013*, coord. pr. Dumitru Megheșan, pr. Emil Cioacă, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2013, pp. 232-256].
- [80] „Δύο νέοι Άγιοι στο αγιολόγιο της Εκκλησίας – Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανακήρυξε τους ασκητές Νήφωνα και Νεκτάριο του Αθω”, disponibil on-line pe <https://www.vimaorthodoxias.gr/oikoumeniko-patriarxeio/dyo-neoi-agioi-sto-agiologio-tis-ekklisias-to-oikoymeniko-patriarxeio-anakiryxe-toys-askites-nifona-kai-nektario-toy-atho> (accesat la 25.10.2025).
- [81] *Γεροντικό Ρουμάνων Πατέρων*, Έκδόσεις «ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΥΨΕΛΗ», Θεσσαλονίκη, s.a.
- [82] Μπαλάν, Αρχιμ. Ιωαννικίου *Ψυχοφελείς Διάλογοι μέ τό Ρουμάνο Γέροντα Άρσένιο*, Έκδόσεις «ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΥΨΕΛΗ», Θεσσαλονίκη, s.a.
- [83] Παναγιωτίδου, Ρεβέκκα Γ., *Εκκλησία και σωτηρία του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του αγίου Πορφυρίου του Κανσοκαλυβίτου*, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2021.